

Umeå universitet
Institutionen för socialt arbete
Socialt arbete D
Vårterminen 2008

Överskuldsättning- Det motsägelsefulla utanförskapet

Författare: Camilla Björkbom

Umeå universitet
Institutionen för socialt arbete
Socialt arbete D
Våren 2008
Författare: Camilla Björkbom
Handledare: Marek Perlinski
Titel: *Överskuldssättning-*”Det motsägelsefulla utanförskapet”

SAMMANFATTNING

Uppsatsen behandlar överskuldssättning och den marginaliseringsprocess som överskuldssatta hushåll genomgår. Studien genomfördes under hösten 2005 och våren 2006 och bygger på kvalitativa intervjuer och enkätsvar från sammanlagt sju överskuldssatta kvinnor. Syftet med uppsatsen är att 1) analysera överskuldssättningsproblemet för att bidra med en djupare förståelse för dess villkor och 2) diskutera JAK-lånets betydelse för den överskuldssatte samt vad lånet innebär för den ekonomiska situationen. Överskuldssättning utgörs av en utdragen marginaliseringsprocess. Processen kan stoppas upp av den överskuldssattes tillgång till nyckelresurserna kapital, kontakter och kunskap. Samtidigt drivs den på av marginaliseringens mekanismer som består av fördyringar, barriärer och utestängningar. Dessa mekanismer står utom den överskuldssattes kontroll. Studien bidrar med kunskap om strategier som de överskuldssatta använder för att hantera situationen och kritiserar det fokus som felaktigt läggs vid etablering på arbetsmarknaden vid myndigheters bedömning av ett hushålls ekonomiska utsatthet. Lånet från JAK Medlemsbank kan visserligen ge tillgång till viktiga nyckelresurser men är tillämpligt bara för de hushåll som fortfarande besitter arbete och hälsa. I och med marginaliseringens mekanismer riskerar överskuldssättningen att så småningom leda till utslagning. Det är viktigt att de institutioner som är satta att hantera överskuldssättning har kunskap om dessa mekanismer. Studien visar att överskuldssättning inte kan förstås utifrån forskningen om fattigdom eftersom överskuldssättning handlar om en utgiftsrelaterad problematik. Överskuldssättning är en annan slags marginalisering än fattigdom.

Sökord: Budget- och skuldrådgivning, insolvens, JAK Medlemsbank, Kronofogdemyndigheten, marginalisering, partiell socioekonomisk delaktighet, skulder, socialtjänst, skuldsanering, överskuldssättning

”Den moderna fattigdomen innebär inte först och främst svält, kyla och undernäring- med tuberkulos, lunginflammation, difteri och epidemier. Den moderna fattigdomen innebär knapphetens tyranni; en kamp för att få pengarna att räcka till, press att ta del av det som de flesta ser som något självklart och normalt i form av varor och aktiviteter, psykiska belastningar när det inte finns pengar till att betala räkningar, kunna köpa kläder till barnen eller att kunna resa på semester.”¹

Tack till Britta, Tiina, Elin, Liv, Sonja, Ursula och Kristin för att ni tog mig med på denna resa. Tack till Marek för din skarpa blick.

¹ Torbjörn Hjort och Tapio Salonen: *Knapphetens boningar- ”Om fattiga barnfamiljers boende och ekonomi”*, Meddelanden från Socialhögskolan 2000:8 (Lund: Lunds universitet, Socialhögskolan, 2000) s. 15

FÖRORD

Under de fyra år som passerat sedan jag började arbetet med den här uppsatsen under hösten 2005 har det hunnit hända en del saker. Det är inte bara det att föreningen Fattiga Riddare som nämns i texten bytt namn till Insolvens. Det är också att överskuldssättningens konsekvenser, och de dyra snabblånenens roll i det hela, har uppmärksammats mer i media. Det faktum att allt fler unga har hamnat i kanske livslånga skuldfällor på grund av sms-lån har kritiserats och problemet med barn som växer upp i överskuldssättning har blivit känt.

Kronofogdemyndigheten beställde nyligen en undersökning som resulterade i rapporten *Alla vill göra rätt för sig – ”Överskuldssättningens orsaker och konsekvenser”* (2008). Syftet med rapporten är att öka kunskapen för att kunna förebygga problemen och lindra konsekvenserna av överskuldssättning. Det är bra.

Camilla Björkbom
Umeå, november 2009

INNEHÅLL

SAMMANFATTNING	2
FÖRORD	4
INNEHÅLL	5
1. INLEDNING	7
1.1 Bakgrund	7
1.2 Forskningsläge och problemformulering	8
1.3 Syfte och frågeställningar	9
1.4 Avgränsning	9
1.5 Definitioner och begrepp	10
2. METOD	11
2.1 Material	11
2.1.1 Halvstrukturerade intervjuer	11
2.1.2 Strukturerat frågeformulär	11
2.2 Urval och tillvägagångssätt	12
2.3 Metodologiska reflektioner	12
2.4 Etiska överväganden	13
3. TEORI	14
3.1 Om överskuldssättning och fattigdom i tidigare forskning	14
3.2 Marginalpositioner	15
3.2.1 Marginalitet som partiell socioekonomisk delaktighet	15
3.2.2 Marginalitetens mekanismer - strukturperspektivet	16
3.2.3 Konsumtion och handlingsutrymme - aktörsperspektivet	17
4. ÖVERSIKT ÖVER DEN KOMMUNALA SKULDRÅDGIVNINGEN	19
4.1 Skuldsaneringslagen och skuldrådgivningen	19
4.2 Kommunernas bild av skuldrådgivningsärenden: möjligheter och begränsningar	20
5. VARDAG OCH STRATEGI BLAND ÖVERSKULDSATTA	22
5.1 Sju kvinnor: familj, försörjning och skuldbild	22
5.2 Den överskuldssatte och den kommunala stödapparaten	23
5.2.1 Välfärden som svek	23
5.2.2 Skuldernas rundgång: ”Hon har ju fast arbete och ändå klarar hon sig inte”	24

5.3 Överskuldssättning: uttrycksformer och coping	25
5.3.1 I skuggan av oron	25
5.3.2 Om att bli sedd som människa	25
5.3.3 Drivkraft och coping	26
5.4 Att hantera vardagen: stängsel och öppningar	27
5.4.1 Stängsel	27
5.4.2 Öppningar	29
5.4.3 Prioriteringar	30
5.5 Bilden av den överskuldssatte	31
5.5.1 Att göra rätt för sig	31
5.5.2 Tystnaden som skydd	33
5.6 Från överskuldssatt till låntagare	33
5.6.1 Nytt livsutrymme	33
5.6.2 Att kunna leva som andra	36
5.6.3 Omställningar	37
5.7 Den överskuldssatte och JAK Medlemsbank	38
5.7.1 Ett fördelaktigt banklån	38
5.7.2 Lojalitet	39
5.8 JAKs förhållande till låntagarna	40
5.8.1 Kanske ett ja där andra säger nej	40
6. DET MOTSÄGELSEFULLA UTANFÖRSKAPET	42
6.1 Överskuldssättningens process	42
6.1.1 Den överskuldssatte konsumenten	42
6.1.2 Fördyringar	43
6.2 Överskuldssättningens rationalitet	44
6.2.1 Nyckelresurserna kontakter, kunskap och pengar	44
6.2.2 Överlevnadsstrategier	44
6.2.3 Konflikt mellan social och nödvändig konsumtion	45
6.3 Banken som blev skyddsnet och vändpunkt	45
6.3.1 JAK-lånet	45
6.3.2 Marginaliseringsprocessen vänder	45
7. AVSLUTNING	46
EPILOG: Tiinas brev	48
REFERENSER	49
BILAGA 1. Kodschema	51
BILAGA 2. Intervjuguider	51
BILAGA 3. Postenkät	52

1. INLEDNING

1.1 Bakgrund

Det är juni 2003. I en desperat uppmaning till andra evighetsgäldenärer skriver Kerstin Gemborg i Göteborgs-Posten ”gäldenärer, förena er”. Det visar sig finnas många därute denna sommar som, precis liksom Kerstin, inte fått det att gå ihop under en lång tid.

Försörjningsproblem förstås vanligen som för låga inkomster. Möjligheten att öka den disponibla inkomsten undersöks inom prövningen av socialbidrag. Men hur kommer man åt problemet med hushåll som inte får pengarna att räcka till för att inkomsten överskuggas av alltför höga utgifter? När det handlar om överskuldssättning är utgiftsproblem minst lika svåra att komma till rätta med som inkomstproblem.²

Likväl som alltför stora utgifter och bristande kontroll över ekonomin är problem i sin egen rätt ger de också upphov till andra svårigheter. Det är inte bara sociala eller personliga problem som kan leda till ekonomiska svårigheter: ekonomiska svårigheter kan även leda till sociala problem. Forskningen visar att kontroll över ekonomin för med sig självtillit. Bristande kontroll över ekonomin tenderar att omöjliggöra en förändring av den sociala situationen i övrigt.³

Problemen med svenska hushålls överskuldssättning uppmärksammades i slutet av 80-talet. Det var i samband med lågkonjunkturen som innebar ökad arbetslöshet, fallande bostadspriser och höga räntor i ett läge då många hushåll satt med lån och skulder. I dag är ett färre antal hushåll skuldsatta. Det beräknas röra sig om ca 140 000 personer. Dessa hushålls genomsnittliga skuldbelopp har däremot ökat sedan 1999.⁴

Bakgrunden till att ett hushåll hamnar i överskuldssättning kan vara låga inkomster eller små ekonomiska marginaler, men låg inkomst är inte avgörande i sig. Det som avgör är små marginaler i kombination med en förändrad livssituation såsom skilsmässa, arbetslöshet, företagskonkurs eller sjukdom. Dessa typer av oförutsedda händelser ökar risken för att hushållet inte klarar sina betalningsåtaganden. Ett hushåll med goda ekonomiska marginaler kan drabbas av överskuldssättning men är vanligtvis bättre rustat för att bemästra plötsliga händelser och kriser.⁵

Dyra snabblånen kan vara en akut lösning när ett ekonomiskt problem uppstår. Baksidan är att snabblånet för med sig en dyr ränta vilken ett hushåll med liten marginal inte klarar av. Förloppet med snabblånen som lösning på akuta kriser brukar benämnas skuldfällan. När skuldfällan slår igen förvärras situationen hastigt på grund av straffavgifter och ränta-på-ränta.⁶ Dagens överskuldssättning har beskrivits som ett ”påträngande samhällsproblem” där människor hamnar i en livslång skuldfälla.⁷

Den kommunala budget- och skuldrådgivningen expanderade i slutet av 80-talet mot bakgrund av fastighets- och finanskrisen. Skuldsaneringslagen (1994:334) var en åtgärd

² Göran Andersson i Konsumentverket: *Bryt den onda cirkeln*- ”Om ekonomisk rådgivning i socialt arbete” (Konsumentverket: Vällingby, 1993) s. 10f

³ Socialstyrelsen: *Allmänna råd från Socialstyrelsen 1993:1*- ”Budget- och skuldrådgivning i socialt arbete” (Stockholm: Fritze, 1993) s. 12

⁴ Konsumentverket: *Överskuldssättning*- ”Orsaker, omfattning och förslag till åtgärder, PM 2003:04 (2003) s. 6ff

⁵ Richard Ahlström, Jennie Engström och Malin Josefsson: ”Krisbetingade känslorreaktioner hos överskuldssatta” i *Hushållens överskuldssättning i Norden*- ”Rapport från ett samnordiskt forskningsseminarium om orsakerna till och konsekvenserna av nordiska konsumenters överskuldssättning”, TemaNord, 2004:513 (Köpenhamn: Nordic Council of Ministers, 2004) s. 143, Konsumentverket (2003) s. 4, Juhani Laurinkari och Maija Auvinen: *Unga familjers överskuldssättning*- ”Undersökning om unga familjer i Kuopio, vilka år 1991 på grund av överskuldssättning lyfter utkomststöd”, *Nordiske Seminar- og Arbejdsrapporter* 1991:553 (Helsingfors: Helsingfors universitet, Institutionen för kooperativa studier, 1991) s. 16

⁶ Ahlström m fl. (2004) s. 143

⁷ Richard Ahlström: ”Ohälsa och marginalisering till följd av överskuldssättning”, bilaga 7, i Konsumentverket: *Överskuldssättning* – ”Orsaker, omfattning och förslag till åtgärder” PM 2003:04 (2003) s. 1

som vidtogs för att avhjälpa situationen för de överskuldssatta hushållen. Dess första paragraf slår fast att kommunen är skyldig att, inom ramen för socialtjänsten eller på annat sätt, lämna råd till skuldsatta personer. Rådgivningsverksamhetens övergripande mål är att öka invånarnas möjligheter att leva ett självständigt liv. Budget- och skuldrådgivningen ligger hos socialtjänsten i 60 procent av Sveriges kommuner.⁸ I vissa kommuner finns ett remitteringssystem till budget- och skuldrådgivningen från handläggarna för försörjningsstöd. Konsumentverket konstaterar att den som söker försörjningsstöd bör erbjudas att ta del av budget- och skuldrådgivningen även om kontakten inte kan leda till skuldsanering.⁹

I en kritisk granskning av det skydd som skuldsaneringslagen ger borgenärskollektivet spårar Ann-Marie Pålsson en implicit uppfattning i lagen om att det är gäldenärens försumlighet som har föranlett överskuldssättningen. Pålsson framhäver att hälften av de orsaker som lagen sedan uppger såsom orsaker till överskuldssättning inte beror på individens handlande. De härrör istället från olyckliga omständigheter såsom sjukdom, arbetslöshet, skilsmässa och konkurs.¹⁰

Det stora gensvaret på Kerstins upprop i Göteborgs-Posten sommaren 2003 var en signal om att många överskuldssatta inte kunnat lösa sin situation vare sig genom socialtjänsten eller budget- och skuldrådgivningen och inte heller blivit berättigade till skuldsanering. Resultatet av Kerstins upprop blev föreningen Fattiga Riddare som kom att samla överskuldssatta i hela Sverige. Genom ett samarbete med JAK Medlemsbank, en medlemsägd bank som arbetar utan ränta, gavs möjlighet för överskuldssatta att lösa ett räntefritt lån hos JAK för den totala skuldsumman.¹¹

Uppsatsen skrivs med ett stipendium från JAK Medlemsbank för studier i räntefri ekonomi.

1.2 Forskningsläge och problemformulering

Överskuldssättning påverkar inte bara ett hushålls ekonomi utan även dess sociala och hälsomässiga situation. Flera studier belyser sambandet mellan ekonomisk stress och fysisk eller psykisk ohälsa.¹² En knapp ekonomi begränsar barns möjligheter till social delaktighet. Att bli socialt accepterad är viktigt, särskilt när man är liten. Familjens välmående, tillgång till fritidsaktiviteter och semesterresor, att kunna ta hem vänner samt att ha ägodelar och kläder är faktorer kopplade till hur barn upplever ekonomisk utsatthet.¹³ Hjort och Salonen fruktar att det bäddas för långsiktigt underläge för de barn som växer upp i knapphet.¹⁴

Vanligen inkluderas hushåll med skuldproblem i fattigdomsstudier, trots att de problem som drabbar överskuldssatta hushåll skiljer sig från de problem som drabbar hushåll som är (enbart) fattiga. Ett hushåll med höga inkomster är inte fattigt men kan likafullt vara överskuldssatt.¹⁵ Ahlström menar att överskuldssättning bör ses som en ny form av marginalisering där majoriteten yrkesarbetar men trots detta lever på existensminimum.¹⁶

⁸ Konsumentverket: *Kommunal budget- och skuldrådgivning 2001*, 2002:8 s. 7ff

⁹ Ibid s. 24

¹⁰ Ibid

¹¹ Göteborgs universitet: *Fattiga Riddare*- "Från ett till 100 på ett halvår", www.fattigariddare.org (2005-03-23)

¹² Ahlström (2003) s.1, Ahlström et al. (2004) s. 144, Björn Halleröd: *Fattigdom i Sverige* (Stockholm: Nationella folkhälsokommittén, 1999) s. 17, Bengt Starrin m fl: *Tyngda av skulder*- "Om att leva under ekonomisk stress", Research Reports No 2 (Karlstad: Centrum för folkhälsoforskning, 1995) s. 19

¹³ Anne Harju: "Barns röster om ekonomisk utsatthet" i Tapio Salonen: *Barnfattigdomen i Sverige. Årsrapport 2004* (Rädda Barnen, 2005) s. 30

¹⁴ Hjort och Salonen (2000) s. 13

¹⁵ Laurinkari och Auvinen s. 15, Christian Poppe: "The relative debt burden and the likelihood of running into debt- and payment problems" i *Hushållens överskuldssättning i Norden*- "Rapport från ett samnordiskt forskningsseminarium om orsakerna till och konsekvenserna av nordiska konsumenters överskuldssättning", TemaNord 2004:513 (Köpenhamn: Nordic Council of Ministers, 2004) s. 38

¹⁶ Ahlström m fl. (2004) s. 150

Konsumentverket påpekar i en rapport avsaknaden av forskning om överskuldssättning, trots att vi kunnat ana dess utbreddhet och följdverkningar. Vidare efterlyses studier om åtgärder som kan underlätta situationen för de överskuldssatta.¹⁷

I en nordisk forskarrapport beskrivs utfallet av den finska skuldanpassningen som överskuldssatta fått tillgång till, bland annat i form av fördelaktiga lån. Den ekonomiska och faktiska situationen tycks inte ha förbättrats avsevärt genom åtgärden. Däremot kan man peka på förändringar i de överskuldssattas framtidstro i och med att de fått ett slutdatum för skulden.¹⁸ I Sverige framstår JAK i dagsläget som det enda alternativet för överskuldssatta att få ett fördelaktigt lån.

Överskuldssättningsproblemet är lite studerat som enskilt fenomen. Det klumpas ihop med fattigdomsstudier generellt eller studeras enbart ur en hushållsekonomisk synvinkel. Jag menar, i likhet med Ahlström, att överskuldssättning är en annan form av marginalisering jämfört med fattigdom. Utifrån det vill jag ta reda på hur vi kan förstå överskuldssättning som socialt problem.

1.3 Syfte och frågeställningar

Syftet är att studera överskuldssättningens villkor genom att:

- 1) Analysera överskuldssättningsproblemet för att bidra med en djupare förståelse av dess ekonomiska och sociala villkor samt hur de överskuldssatta upplever att deras problem hanteras.
- 2) Diskutera JAK-lånets betydelse för den överskuldssatte samt vad lånet innebär för den ekonomiska situationen.

Studien utgår från följande frågeställningar:

- Under vilka villkor, ekonomiska och sociala, lever de överskuldssatta?
- Hur hanterar den överskuldssatte sin överskuldssättning?
- Hur upplever de överskuldssatta att socialtjänsten hanterar överskuldssättningsproblemet?
- På vilket sätt påverkar JAK-lånet den överskuldssattes ekonomiska och sociala situation?

1.4 Avgränsning

Det är de överskuldssattas egen bild av överskuldssättningen som studeras. Alla personer som ingår i studien är kvinnor. Även om överskuldssättning är lika vanligt hos båda könen finns det två skäl till att studien bygger på kvinnor. För det första är kvinnornas medelinkomst vanligen lägre än männens varför ett kvinnligt hushåll kan anses vara mer sårbart för överskuldssättning. För det andra har kvinnor i högre utsträckning hemmavarande barn som i sin tur påverkas av de knappa förhållandena. Studien utger sig inte för att specifikt behandla kvinnors överskuldssättning – i den här studien är kvinnors erfarenhet normen.

¹⁷ Bengt Jacobsson: "Evighetsgäldenärer" i Konsumentverket: *Överskuldssättning- "Orsaker, omfattning och förslag till åtgärder*, PM 2003:04 (2003) s. 25, Ahlström (2003) s. 3

¹⁸ Maija Helena Nykänen, Osmo Kontula, Kirsti Palonen och Miikkael Liukkonen: "From the pressure of economic recession to its aftermath" i *Hushållens överskuldssättning i Norden- "Rapport från ett samnordiskt forskningsseminarium om orsakerna till och konsekvenserna av nordiska konsumenters överskuldssättning"*, TemaNord 2004:513 (Köpenhamn: Nordic Council of Ministers, 2004) s. 117

1.5 Definitioner och begrepp

Betalningsutrymme: Betalningsutrymmet är det belopp som ett hushåll kan betala ut till fordringsägare efter att nödvändiga kostnader är tillgodosedda. Dessa baseras på Riksskatteverkets normalbelopp.¹⁹

Eftersparande: Eftersparande innebär att en låntagare i JAK måste spara lika mycket som denne lånat. Sparandet görs i samband med amorteringarna.²⁰

JAK Medlemsbank: JAK Medlemsbank är en medlemsägd bank där medlemmar sparar och lånar utan ränta.²¹

Skuldsanering: Skuldsanering enligt Skuldsaneringslagen innebär att en gäldenär helt eller delvis befrias från betalningsansvar för sina skulder. Efter en bestämd tidsperiod blir gäldenären skuldfri.²²

Stödsparende: Ett stödsparende innebär att någon annan än den som tar ett lån i JAK Medlemsbank sparar. Systemet tillåter för föreningar och projekt att låna pengar i JAK utan att behöva efterspara lika mycket som de lånat. Detta är gynnsamt för den som har ett litet betalningsutrymme.²³

Överskuldssättning: Med överskuldssättning avses att gäldenären är insolvent och att denna oförmåga inte är tillfällig.²⁴ Enligt denna definition kan man vara överskuldssatt även om man inte beviljas skuldsanering enligt skuldsaneringslagens kriterier.

¹⁹ Konsumentverket (2002) s. 20

²⁰ JAK Medlemsbank: "Spara" www.jak.se 2006-08-11

²¹ Ibid: "JAKs program" www.jak.se 2006-08-11

²² Konsumentverket (2002) s. 7

²³ JAK Medlemsbank: "Stödspare Fattiga Riddare" www.jak.se 2006-08-11

²⁴ Konsumentverket (2003) s. 7

2. METOD

2.1 Material

2.1.1 Halvstrukturerade intervjuer

Den första ansatsen utgjordes av tre halvstrukturerade intervjuer med överskuldssatta kvinnor. Intervjuerna var strukturerade kring teman. Ett tema behandlade överskuldssättningens uppkomst. Ett annat tema rörde de förhoppningar som kvinnorna hade på det räntefria lånet. Eftersom detta var ett nytt område för mig var det värdefullt att kunna ställa följsamma frågor och ändå hålla intervjuerna inom samma ram.²⁵ Valet av denna metod i det inledande skedet gav mig en bra uppfattning om vilka händelser, förlopp, erfarenheter och upplevelser som är kopplade till överskuldssättning.²⁶

Intervjuerna med Sonja, Ursula och Kristin genomfördes i Göteborg och Uddevalla i oktober 2005. Intervjuerna varade mellan en och en halv timme till två timmar vardera. I syfte att få bakgrundsinformation och fakta kring hur systemet med räntefria lån fungerar pratade jag med Magnus Frank, bankchef på JAK Medlemsbank. Denna intervju var halvstrukturerad och berörde hur organisationens ideologiska grund tog sig uttryck i det praktiska arbetet med de överskuldssatta. Intervjun genomfördes på JAK Medlemsbanks kontor i Skövde och varade en halvtimme.

2.1.2 Strukturerat frågeformulär

Jag valde att använda ett strukturerat frågeformuläret för att få reda på de överskuldssattas faktiska levnadsförhållanden.²⁷ Hur hade deras situation sett ut innan de fick JAK-lånet och hade deras faktiska situation förändrats efter JAK-lånet? Frågeformuläret var ursprungligen tänkt att användas som en postenkät. I idealfallet är fördelen med enkäter att de kan fånga upp ett större antal personers erfarenheter.²⁸ Nu visade det sig vara svårt att komma i kontakt med ett större antal respondenter. Delvis berodde det på att JAK Medlemsbank inte längre visste vilka som fått lån för att lösa en överskuldssättning. I och med att de betalat av alla sina skulder var de nu som vilka låntagare som helst i banken.

Jag beslöt istället att använda formuläret dels som en postenkät och dels som ett strukturerat frågeformulär vid telefonintervjuer. Den strukturerade intervjuguiden och enkäten innehöll samma frågor. Enkäten skickades ut till tre personer under januari 2006 och det var två personer, Britta och Tiina, som returnerade den ifyllt. Enkäten finns att läsa i sin helhet i bilaga 3. Två kvinnor, Liv och Elin, besvarade enkäten via telefon i strukturerade intervjuer. Utöver Liv och Elin kontaktade jag Sonja igen och gjorde samma telefonintervju med henne som jag gjort med Liv och Elin. Anledningen till att jag återkom till Sonja var att lånet var så nytt för henne vid det första intervjutillfället att det var svårt för henne att då se om någonting konkret förändrats. Det andra intervjutillfället ägde rum tre månader efter det första, i januari 2006.

Jag märkte ganska snart att telefonintervjuerna innebar en viktig fördel framför enkäten, nämligen att jag kunde ställa följdfrågor. I postenkäten vägdes detta upp något i de öppna frågorna där båda respondenterna gav utförliga svar och förklaringar.²⁹ Tiina bifogade även ett brev där hon förklarade bakgrunden ytterligare. Brevet finns att läsa i epilogen. Telefonintervjuerna varade två timmar vardera. De genomfördes i januari 2006.

²⁵ Michael Quinn Patton: *How to Use Qualitative Methods in Evaluation* (London: SAGE Publications, 1997) s. 111ff

²⁶ Bruce L. Berg: *Qualitative Research Methods for the Social Sciences* (Needham Heights, MA: Allyn & Bacon, 2001) s. 72

²⁷ Ibid s. 73

²⁸ Tim May: *Social Research- "Issues, Methods and Process"* (Buckingham: Open University Press, 1997) s. 81

²⁹ Patton s. 114

2.2 Urval och tillvägagångssätt

Genom föreningen Fattiga Riddare fick jag kontakt med deltagare till de halvstrukturerade intervjuer som genomfördes under hösten 2005. Jag sökte kvinnor som varit eller var överskuldsatta med kriteriet att de skulle vara på väg ut ur överskuldsättningen. JAK Medlemsbank hjälpte mig att under våren 2006 kontakta respondenter till frågeformuläret. Till frågeformuläret sökte jag personer som a) varit överskuldsatta och fått JAK-lån b) börjat amortera på sitt JAK-lån för minst tre månader sedan.

Jag spelade in och transkriberade alla intervjuerna, såväl de som gjordes face-to-face som de som genomfördes över telefon.³⁰ Svaren från de halvstrukturerade och de strukturerade intervjuerna, likväl som enkätsvaren, delade jag in i kategorier genom kvalitativ innehållsanalys och öppen kodning. Svaren från de strukturerade intervjuerna samt enkätsvaren förde jag in i en datamatrix. Med matrisen som hjälpmedel har jag analyserat intervjuerna var för sig likväl som en helhet. Därefter har jag organiserat dem i kategorier tillsammans med svaren från de halvstrukturerade intervjuerna.

Kategorierna organiserade jag i ett kodschema där varje huvuddimension och dess respektive underkategorier rymms.³¹ För att ge ett exempel på en av kodernas huvuddimensioner kan jag nämna dimensionen ”det motsägelsefulla utanförskapet”. Underkategorierna till ”det motsägelsefulla utanförskapet” rymmer områden där den överskuldsatte exkluderas (exempelvis konsumtion) samt områden där den överskuldsatte är inkluderad (exempelvis arbete). Kodschemat finns i bilaga 1.

2.3 Metodologiska reflektioner

Skilda meningar råder om huruvida datatriangulering kan användas för att öka en studies trovärdighet eller om trianguleringens största förtjänst ligger i att den berikar materialet.³² I den här studien har jag använt mig av tre metoder för datainsamling: halvstrukturerade intervjuer, strukturerade telefonintervjuer och en postenkät. Var och en av dessa metoder har fördelar och nackdelar. Eftersom jag inte kände till så mycket om överskuldsättning när jag började var de halvstrukturerade intervjuerna en förutsättning för att jag sedan skulle kunna tillverka ett strukturerat, och mer utförligt, frågeformulär och för att kunna ställa relevanta frågor.

Hur pass tillförlitlig är studien? Frågeformulärets tillförlitlighet baseras på de halvstrukturerade intervjuer jag gjorde i början. Jag lutade mig också mot tidigare forskning om utestängningens mekanismer. Det sätt på vilket jag jobbat med de halvstrukturerade intervjuernas tillförlitlighet var att transkribera dem själv och göra kritiska genomlysningar. Studien baserar sig på personer som precis kommit ur många års överskuldsättning. Det är troligt att den bild som ges av JAK-lånet är väl optimistisk. Det vore intressant att se på vilket sätt svaren förändras om samma studie upprepas.

Hur pass väl överensstämmer de intervjuade hushållen med andra överskuldsatta hushåll? Vad avser representativitet har jag sökt mättnad i materialet. Urvalet av intervjupersoner gjordes ur en redan från början begränsad grupp på grund av svårigheten att komma i kontakt med respondenter. Alla har de i någon mån haft kontakt med föreningen Fattiga Riddare. Möjligheten att generalisera handlar inte bara om mättnad i materialet utan

³⁰ Billy Ehn: ”Livet som intervjukonstruktion” i Christoffer Tigerstedt, J.P Roos och Anni Vilkkö (red.): *Självbiografi, kultur, liv-* ”Levnadshistoriska studier inom human- och samhällsvetenskap” (Stockholm: Symposion, 1992) s. 205

³¹ Patton s. 149f, Berg s. 251ff, Steinar Kvale: *Den kvalitativa forskningsintervjun* (Lund: Studentlitteratur, 1997) s. 178f

³² David Silverman: *Interpreting Qualitative Data-* ”Methods for Analyzing Talk, Text and Interaction” (London: SAGE Publications, 2001) s. 234f, Per-Gunnar Svensson: ”Förståelse, trovärdighet eller validitet?” i Per-Gunnar Svensson & Bengt Starrin (red.): *Kvalitativa studier i teori och praktik* (Lund: Studentlitteratur, 1996) s. 219

hör också ihop med huruvida studien lyckas säga någonting om det som kan finnas.³³ Utifrån hur de räntefria lånen påverkar de överskuldssattas livssituation visar studien på det utrymme för förändring som finns i en marginaliserad position. Det som är verksamt i JAK-lånet bör kunna generaliseras till andra verksamheter som är satta att hantera denna typ av problematik.

2.4 Etiska överväganden

Tre etiska riktlinjer är informerat samtycke, konfidentialitet och eventuella konsekvenser för de inblandade. Alla studiens deltagare fick muntlig eller skriftlig information om studien. Kvale lyfter frågan om vem det är som samtycker när det finns ett tryck på deltagaren att ge sitt samtycke.³⁴ Inför studien har samtliga medverkande uttryckt hur viktigt det är att överskuldssättning lyfts fram. Alla deltagare är anonyma med fiktiva namn. Deras uppgifter har behandlats konfidentiellt och enskilda personer går inte att spåra. Undantaget är bankchefen på JAK.

Studier kan, trots samtycke, anonymitet och konfidentialitet, orsaka konsekvenser, dels för deltagarna själva men även för den större grupp de representerar. Om detta handlar forskarens etiska ansvar.³⁵ Vi försöker förstå hur de människor som lever på marginalen hankar sig fram i förhållande till normen. Ordet marginell i sig signalerar en position i förhållande till det normala.³⁶ Hjort menar att det finns en risk att forskningen om marginalitet och fattigdom förstärker olikhet.³⁷ De teoretiska perspektiv som används har jag valt eftersom de synliggör likheter och lägger fokus på villkor. Det som är rationellt i varje given situation beror på de villkor som omger en människa just då. Valet av teoretiskt perspektiv är en högst etisk fråga eftersom det bestämmer vilken aspekt som betonas: likhet eller främlingskap? Hjort menar att det är:

”de knappa resurserna- inte människorna- som är det irrationella, det som inte passar in i överflödssamhället.”³⁸

Likhet handlar om en önskan att få vara som alla andra, skillnaden ligger i möjligheten att bli det.

³³ Kvale s. 212

³⁴ Ibid s. 104ff

³⁵ Ibid

³⁶ Catharina Eriksson: ”Det motsägelsefulla utanförskapet” i *Socialvetenskaplig tidskrift* (nr 4, 1999) s. 295, Hans Swärd: ”Att forska om utsatta” i *Socialvetenskaplig tidskrift* (nr 2, 1999) s. 173

³⁷ Hjort och Salonen s. 278

³⁸ Ibid

3. TEORI

3.1 Om överskuldssättning och fattigdom i tidigare forskning

I forskning om arbetslöshet, socialbidragstagande och fattigdom tenderar överskuldssättning att behandlas enbart som en aspekt av flera.³⁹ Tufte visar på en viss överlappning mellan låginkomsttagare och skuldproblem, men den stora majoriteten låginkomsthushåll har inte skuldproblem och vice versa. Vidare menar Tufte att traditionella sociala indikatorer såsom utbildning, arbetslöshet och boendesituation inte kan användas för att identifiera överskuldssatta hushåll. Det är troligare att ett överskuldssatt hushåll har råkat ut för sjukdom, skilsmässa, plötslig arbetslöshet eller det egna företagets konkurs.⁴⁰

En delvis motsatt bild tecknas av Dellgran som menar att det som beskrivs som ett skuldproblem lika gärna kan omnämnas låginkomst- och/eller inkomstbortfallsproblem i och med att överskuldssättning är överrepresenterat bland låginkomsthushåll, i synnerhet bland ensamstående med barn.⁴¹ Låginkomsthushåll har en ökad sårbarhet för överskuldssättning men överskuldssättning som fenomen förekommer i alla samhällsgrupper. En karaktäristika som Engström, Josefsson och Ahlström pekar på är att överskuldssattas livssituation alltid förvärras på ett okontrollerbart sätt. Detta utgör en väsentlig skillnad gentemot andra grupper som också präglas av ekonomiska umbäranden, exempelvis långtidsarbetslösa och socialbidragstagare.⁴² I fattigdomsforskningen ligger fokus på inkomstsidan. För att förstå överskuldssättning måste försörjningsproblematikens utgifts- och konsumtionsida lyftas fram mer eftersom ett överskuldssatt hushåll kan leva på existensminimum trots goda inkomster.⁴³

Medan begreppet fattigdom beskriver utfallet av låg inkomst handlar överskuldssättning inte om fattigdom utan om relationen mellan inkomst och utgifter. Fattigdom kan däremot bli utfallet av överskuldssättning.⁴⁴ I det relativa fattigdomsbegrepp som Salonen använder för att analysera välfärdens marginaler följer han samhällets ekonomiska utveckling i stort och hänvisar till inkomst i förhållande till samhällsnormen.⁴⁵ På detta följer att ekonomiska umbäranden står i förhållande till sociala normer om konsumtion. Hushållet hamnar i en konflikt mellan försörjningsmässigt nödvändig konsumtion å ena sidan och socialt nödvändig konsumtion å andra sidan.

Forskning kring arbetslöshet, fattigdom och socialbidragstagande har i flera studier relaterats till skam.⁴⁶ Skambegreppet har använts för att förstå även överskuldssattas livssituation.⁴⁷ Social exkludering är centralt i Jacobssons studie om evighetsgäldenärer.⁴⁸ Exkludering tar sig uttryck i olika sfärer i livet såsom konsumtion och möjlighet till personligt sparande, deltagande i arbetslivet eller andra socialt meningsfulla aktiviteter, social interaktion och samvaro med andra, samt delaktighet i samhället och politiskt engagemang. Begreppet fångar in att uteslutning rör sig om relationer mellan människor snarare än om

³⁹ Se exempelvis Ahlström (2003), Jacobsson samt Hjort och Salonen

⁴⁰ Per Arne Tufte: "Managing straitened circumstances- Strategies of financing consumption in households with low income and households with debt problems" i *Hushållens överskuldssättning i Norden-* "Rapport från ett samnordiskt forskningsseminarium om orsakerna till och konsekvenserna av nordiska konsumenters överskuldssättning", TemaNord 2004:513 (Köpenhamn: Nordic Council of Ministers, 2004) s. 70

⁴¹ Peter Dellgran: "Skuldproblem, ekonomisk rådgivning och skuldsanering" i Annika Puide (red): *Socialbidrag i forskning och praktik* (Stockholm: Centrum för utveckling av socialt arbete, Gothia, 2000) s. 250ff

⁴² Ahlström m fl. s. 143, Dellgran s. 259

⁴³ Dellgran s. 245

⁴⁴ Poppe s. 38

⁴⁵ Tapio Salonen: *Välfärdens marginaler* (Stockholm: Fritze, 1994) s. 29

⁴⁶ Se Starrin och Kalander Blomqvist: *Det är den där skammen... skammen att inte klara sig själv* – "En studie om socialbidragstagares ekonomiska, sociala och hälsomässiga förhållanden", Arbetsrapport nr. 4 (Karlstad: Karlstads universitet, 2001) samt Jacobsson

⁴⁷ Se Jacobsson

⁴⁸ Jacobsson s. 3

faktisk inkomst.⁴⁹ Social exkludering beskrivs som en tre-stepsprocess från steg ett: full integration, via steg två; osäkerhet och ömtåliga sociala relationer, till steg tre; avsaknad av sociala anknytningspunkter.⁵⁰ Uttrycket ”att återinträda i samhället” är centralt i Jacobssons studie och signalerar att den överskuldssatte har gått från integrerad till exkluderad.⁵¹ Hjort och Salonen ser i sin studie om knapphet bland barnfamiljer tendenser till social utestängning som en kombination av låga inkomster, en svag position i arbetslivet och hänvisning till selektiva offentliga försörjningssystem. Knapphet definieras som etableringsproblematik där det fattiga hushållet inte kommit in på arbetsmarknaden och därför inte får tillgång till försäkringar vid arbetslöshet, sjukdom och barnafödande.⁵²

De överskuldssatta hushållen är ofta etablerade i arbete. Det är deras stora utgiftssida som gör att de glider mot ekonomisk utslagning. I likhet med Erikssons studie om hemlösa kvinnors utanförskap kan inte heller överskuldssatta på något enkelt sätt beskrivas som exkluderade från samhället.⁵³ I likhet med Eriksson lyfter Jacobsson fram motsägelsefullheten i att stå utanför medborgerliga rättigheter samtidigt som ens skyldigheter ensidigt övervakas av myndigheter.⁵⁴

Mot bakgrund av den skillnad som finns mellan överskuldssatta och andra grupper menar Engström, Josefsson och Ahlström att det finns en risk med att översätta resultaten från fattigdomsforskningen till forskningen om överskuldssättning. Överskuldssättning är, med deras ord, en annan form av marginalisering.⁵⁵ För att förstå överskuldssättningens marginaliseringsprocess och huruvida denna process kan förändras (till skillnad från det mer statiska begreppet social exkludering) behövs en teoretisk referensram som kan fånga den dynamiska position där en människa är både inkluderad och exkluderad.⁵⁶

3.2 Marginalpositioner

3.2.1 Marginalitet som partiell socioekonomisk delaktighet

Marginalitet som partiell socioekonomisk delaktighet karaktäriseras av delaktighet men med avsaknad av formell position och stadigt fotfäste i det ekonomiska systemet. Den marginella positionen är inte konstant och den inbegriper inte ett totalt utanförskap. Länkarna till det ekonomiska systemet betonas. Samtidigt sker en exploatering som upprätthåller och förstärker den marginella positionen. Att inneha en marginell position är inte nödvändigtvis att vara fattig. Marginalitet betonar utslagningens process som kan leda till fattigdom.⁵⁷

Marginaliseringsprocessen består av en utdragen rörelse mot utslagning via en alltmer osäker ställning. En marginaliserad position kan innehas under en lång tid. Marginalisering i en livssfär, exempelvis möjlighet till konsumtion, behöver inte på kort sikt betyda marginalisering inom andra livssfärer, exempelvis arbete.⁵⁸ På lång sikt, emellertid, tenderar marginalisering på en arena att påverka övriga arenor.⁵⁹

⁴⁹ Pete Alcock: *Understanding poverty* (London: MacMillan Press, 1997) s. 87ff, Jacobsson s. 7ff

⁵⁰ Leif R. Jönsson och Bengt Starrin: *I socialt underläge* - ”En explorativ studie av arbetslösa socialbidragstagare”, *Meddelanden från Socialhögskolan* 1999:4 (1999) s. 52

⁵¹ Jacobsson s. 24f

⁵² Hjort och Salonen s. 92

⁵³ Eriksson s. 293

⁵⁴ Eriksson s. 297 ff, Jacobsson s. 6

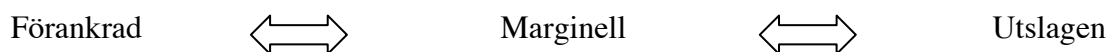
⁵⁵ Ahlström m fl. (2004) s. 150, Dellgran s. 245

⁵⁶ Salonen s. 219

⁵⁷ Lars Svedberg: *Marginalitet* (Lund: Studentlitteratur, 1995) s. 36ff

⁵⁸ *Ibid* s. 44f

⁵⁹ Hjort s. 154

Figur 1. Den marginella positionen kan illustreras som en rörlig position mellan två ytterligheter.⁶⁰

Handlingsutrymmet bestäms av var i figuren den marginaliserade befinner sig. Ju längre glidningen mot utslagning blivit desto svårare är det att vända riktningen.⁶¹

Salonen skiljer mellan två olika slags marginalpositioner. Den latenta marginalpositionen är tillfällig och indikerar att ett hushåll befinner sig i en potentiellt sårbar situation. I den manifesta marginalpositionen har hushållet övergått till varaktigt försvårade försörjningsmöjligheter. Ju fler försörjningsfärer (till exempel arbetsmarknadsanknytning, socialt nätverk och tillgång till offentliga trygghetssystem) som sviktar, desto större är risken att de negativa effekterna av marginalpositionen blir genomgripande och permanenta.⁶²

3.2.2 Marginalitetens mekanismer - strukturperspektivet

Marginaliseringsprocessen påverkas av mekanismer som står utanför individens kontroll i och med att det överskuldssatta hushållet är delaktigt i samhället som konsument.⁶³ Främst tre faktorer påverkar att en marginell position förstärks: utestängning, barriär och fördyring. Genom dessa tre mekanismer urholkas en ekonomiskt osäker position och förflyttning mot en mer marginaliserad position sker.⁶⁴

Utestängning	Barriär	Fördyring
Krediter	Transport	Storpack/erbjudanden
Hysesavtal	Information	Rea
Kontrakt	Telefon	Kapitalvaror
	Finansiella tjänster	

Figur 2. Marginaliseringsprocessens mekanismer.⁶⁵

Utestängning

Mekanismen utestängning innebär att ett hushåll utestängs från en viss typ av tjänster. Ett hushåll med betalningsanmärkningar kommer att märka att de nekas gynnsamma krediter och hindras från att ingå hyresavtal eller andra kontrakt. En gynnsam kredit eller en bostad med lägre hyra skulle förbättra ekonomin. Det har visat sig extremt svårt för hushåll med betalningsanmärkningar att få tillgång till krediter. Liknande normer gäller för att teckna hyresavtal och andra kontrakt. Lyckas ett hushåll med betalningsanmärkningar få tillgång till krediter är det under sämre villkor än andra hushåll.⁶⁶

⁶⁰ Svedberg s. 44

⁶¹ Ibid s. 45

⁶² Salonen s. 220

⁶³ Hjort och Salonen s. 144f

⁶⁴ Ibid s. 192

⁶⁵ Ibid s. 196

⁶⁶ Ibid s. 198ff

Barriär

En privat kontakt med en hyresvärd eller på banken kan göra att man får tillträde till bostad eller kredit trots regelverket. Barriären stänger inte ute men försvårar tillträde avsevärt. En barriär som forceras av ett hushåll med kontakter stänger ett annat hushåll ute. Inkomstnivå och förekomsten av privata kontakter är betydelsefullt för att avgöra om hushållet har att göra med en utestängande mekanism eller en barriär. Utestängning av ett hushåll signalerar en mer marginaliserad position än det hushåll som stöter på utestängningens mekanismer i form av barriärer.⁶⁷ En barriär kan utgöras av avsaknad av transportmedel för att ta sig till stormarknaden. En annan barriär är att nekas fast telefonabonnemang och internet. Ytterligare en barriär är att utestängas från bankernas finansiella tjänster (som internetbank och systemet med förmånskunder till exempel) och därigenom betala mer för banktjänster. Via nätverket kan hushållet forcera barriärerna genom att låna bil, låna internet och på informell väg få tillgång till tjänster.⁶⁸

Fördyring

Avsaknaden av en ekonomisk marginal gör att hushållet inte kan minska sina utgifter på sikt genom att handla storpack, utnyttja rabatterbjudanden och handla på rea. När pengarna inte räcker till alla betalningarna blir påminnelseavgifter ytterligare en fördyring. Det krävs en kontantmarginal för att kunna konsumera fördelaktigt.⁶⁹ För kapitalvaror erbjuds hushåll olika kreditmöjligheter som fördyrar varan i jämförelse med kontantbetalning. Detta medför att ett redan sårbart hushåll binder upp sig och riskerar att hamna i en skuldfälla.⁷⁰

3.2.3 Konsumtion och handlingsutrymme - aktörsperspektivet

Överskuldsatta hushåll agerar strategiskt i relation till sin situation och prioriterar vissa räkningar framför andra. Detta betyder att ett och samma hushåll kan vara en god betalare för en fordringsägare men inte för en annan, samt att ett hushåll kan ha skuldproblem långt innan det visar sig på exempelvis banklånet eller hyresbetalningen.⁷¹ Ett aktörsperspektiv fångar upp hur de överskuldsatta hushållen prioriterar och skapar strategier. Hushållen måste förhålla sig till konflikten mellan vad som anses vara en socialt accepterad konsumtionsnivå och vad som är nödvändig konsumtion.⁷²

Fyra idealtyper

Beroende på hur mycket den ekonomiska situationen kan anpassas efter omständigheterna kommer individen att inta olika förhållningssätt. Alla är lika rationella utifrån omständigheterna. Hjort redogör för fyra idealtyper. I den första idealtypen kan varken behov eller resurser hanteras. Detta leder till att hushållet förlitar sig på tur, tillfälligheter och det informella sociala nätverket.

I den andra idealtypen kan behoven hanteras men inte resurserna. Då försöker hushållet anpassa behoven till de knappa resurserna. I den tredje idealtypen kan resurserna hanteras men inte behoven, vilket leder till att individen eller hushållet försöker öka sina resurser. I den fjärde idealtypen kan såväl behov som resurser hanteras och handlingsutrymmet är stort.⁷³

⁶⁷ Hjort och Salonen s. 196ff

⁶⁸ Ibid s. 197ff

⁶⁹ Ibid s. 197

⁷⁰ Ibid s. 215f

⁷¹ Poppe s. 38

⁷² Hjort och Salonen s. 144f

⁷³ Ibid

Nyckelresurser: pengar, kunskap och kontakter

Individens agerande avgörs av tre nyckelresurser: pengar, kunskap och kontakter. Pengar (kontantmarginal) är avgörande för huruvida konsumtion kan ske under fördelaktiga villkor. Pengar är relaterat till innehav av investeringar såsom fastighet. Pengar är vidare vanligtvis relaterat till etableringsgrad på arbetsmarknaden. Kunskap handlar om huruvida hushållet har tillgång till lättillgänglig information (telefon och internet). Kontakter (socialt nätverk) kan avhjälpa fördyringar genom att byta tjänster och låna saker. Kontakter i olika branscher kan informellt ge tillgång till tjänster.⁷⁴

Inre och yttre krav

Rationell konsumtion bestäms också av förväntningar och krav från omgivningen. Hjort lyfter fram maktaspekten där någon utifrån definierar vad hushållet rationellt bör och inte bör göra för sina pengar, samtidigt som hushållet behöver upprätthålla en viss konsumtion för att inte avvika socialt. Svaga hushålls konsumtion kan ses som irrationell medan hushållet i själva verket upprätthåller den sociala konsumtionen. Denna konflikt mellan nödvändig och social konsumtion benämns inre och yttre krav.⁷⁵

De inre kraven bestäms av hushållets behov och nödvändiga prioriteringar. Ett behov kan vara att inte avvika socialt. De yttre består av vad andra definierar som rationell konsumtion. I omgivningens ögon ska ett överskuldssatt hushåll agera återhållsamt och ekonomiskt.⁷⁶

⁷⁴ Hjort och Salonen s. 148f

⁷⁵ Ibid s. 220ff

⁷⁶ Ibid s. 226ff

4. ÖVERSIKT ÖVER DEN KOMMUNALA SKULDRÅDGIVNINGEN

4.1 Skuldsaneringslagen och skuldrådgivningen

Från förordet till Konsumentverkets rapport om Kommunal budget- och skuldrådgivning:

“Den som är i skuld är inte fri.’ Vi har hört frasen många gånger och de kommunala budget- och skuldrådgivare som dagligen möter skuldsatta människor vet vad denna ofrihet innebär. Sverige har sedan åtta år en skuldsaneringslag, men det är inte lätt att ta sig igenom skuldsaneringsens nålsöga.”⁷⁷

Huruvida den skuldsatte lyckas komma igenom nålsögat kan bero på gäldenären, på borgenären, på lagstiftningen och på rådgivaren.⁷⁸ Lagstadgad skuldsanering ställer tre krav för att skuldsanering ska medges: det kvalificerade insolvenskriteriet och skälighetskriteriet samt lojalitetskriteriet.

Det kvalificerade insolvenskriteriet slår fast att skulderna måste vara av sådan omfattning att den skuldsatte inte förmår betala dem inom överskådlig tid. Skälighetskriteriet fokuserar på den skuldsattes personliga och ekonomiska förhållanden. Dessa förhållanden inkluderar även gäldenärens handlingar i samband med skuldens uppkomst samt under skuldsaneringsförfarandet. Enligt lojalitetskriteriet ska gäldenären ha ansträngt sig till det yttersta för att finna en frivillig uppgörelse innan ansökan om skuldsanering.⁷⁹

En skuldsanering kan ske i tre steg. I steg ett försöker gäldenären tillsammans med skuldrådgivaren nå en frivillig uppgörelse, ett ackord, med borgenärerna. Den som får en sådan helhetslösning behöver inte vara berättigad till skuldsanering enligt lagens kriterier.⁸⁰ Steg ett beror snarare på fordringsägarnas övertygelse om att de inte skulle få igen mer pengar vid en skuldsanering i ett senare skede.⁸¹ För att kunna söka steg två, som är kronofogdens handläggning för att nå en frivillig överenskommelse med fordringsägarna, måste gäldenären ha försökt med en frivillig uppgörelse enligt steg ett. Kan inte parterna komma överens kan kronofogdemyndigheten lämna ärendet till allmän domstol som beslutar om tvingande skuldsanering, en steg tre-lösning.⁸²

Enligt skuldsaneringslagen är kommunen skyldig att, “inom ramen för socialtjänsten eller på annat sätt, lämna råd och anvisningar till skuldsatta personer.” Hur skuldrådgivningen ser ut varierar mellan kommuner: en del kommuner arbetar förebyggande i skuldfrågor medan andra enbart erbjuder hjälp med att få till skuldsanering. Gemensamma riktlinjer är att rådgivningen ska anpassas efter den sökandes livssituation. Rådgivningens mål är en långsiktigt hållbar hushållsekonomi.⁸³

Den kommunala skuldrådgivningen omfattar, till skillnad från de två senare stegen, inte myndighetsutövning och dess form är inte lagreglerad. Den grupp gäldenärer som inte uppfyller kriterierna för skuldsanering men som trots detta har behov av att sanera sin ekonomi ska ändå kunna få kommunal rådgivning.⁸⁴

⁷⁷ Konsumentverket: *Kommunal budget- och skuldrådgivning år 2001*, rapport 2002:8 (Konsumentverket, 2002) s. 5

⁷⁸ Ibid

⁷⁹ Ann-Marie Pålsson: *Skuldsanering- ”Ett effektivt sätt att lösa privatpersoners överskuldssättning eller en rättslig anomali?”*, Report No. 22 (Lund: Ekonomihögskolan, Lunds Universitet, 2001) s. 4ff

⁸⁰ Konsumentverket (2002)s. 7

⁸¹ Ibid s. 20

⁸² Pålsson s. 4

⁸³ Konsumentverket (2002) s. 7

⁸⁴ Ibid s. 8

4.3 Kommunernas bild av skuldrådgivningsärenden: möjligheter och begränsningar

Ärendestatistiken från kommunerna bygger på 81 kommuners rapportering från budget- och skuldrådgivning av knappt 6 000 avslutade ärenden under år 2001.⁸⁵

Könsfördelning och familjebild

Det var ungefär lika många män som kvinnor som sökte skuldrådgivning. Medelåldern bland samtliga som sökte rådgivning var 45 år och likartad för kvinnor och män. Bland de som sökte rådgivning var 68 procent ensamstående, varav 40 procent var kvinnor. Av dessa hade hälften hemmavarande barn och 3 procent av de ensamstående männen hade hemmavarande barn. Av samtliga sökande hade 27 procent av männen underhållsskyldighet för ej hemmavarande barn medan motsvarande siffra bland kvinnor var 8 procent.⁸⁶

Boende, inkomst och betalningsutrymme

Majoriteten av dem som sökte rådgivning, 79 procent, bodde i hyresrätt. Detta innebär att det är få som har realiserbara tillgångar, i form av småhus eller bostadsrätt. Endast en fjärdedel av de sökande hade en bruttoinkomst över 15 000 kronor. Medelinkomsten för kvinnor var 11 600 kronor respektive 13 200 kronor för män. En delförklaring till den förhållandevis låga medelinkomsten är att 35 procent fick sin utkomst från sjukförsäkring, a-kassa, pension eller studier. Bland dem med arbetsinkomst var den genomsnittliga bruttolönen 14 700 kronor.⁸⁷

Eftersom inkomsten avgör vilket betalningsutrymme den sökande kan erbjuda fordringsägarna påverkar dess typ och storlek den sökandes möjligheter att nå en frivillig uppgörelse med fordringsägarna. Den enskilt största gruppen, 53 procent, hade inkomst från lön före skatt. Den näst största gruppen, 27 procent, hade sjukbidrag eller pension. Drygt 40 procent av de som sökt skuldrådgivning saknade helt betalningsutrymme vilket betyder att deras chanser att nå en frivillig överenskommelse med hjälp av skuldrådgivningen i steg ett är obefintliga.⁸⁸

Skulder

Vid avsaknad av betalningsutrymme behöver skulderna inte vara så stora för att gäldenären ska vara överskuldssatt. Drygt 60 procent av de som sökte budget- och skuldrådgivning hade en skuldsättning under 300 000 kronor. Spridningen på skuldbeloppen var stor varför medelskuldsättningen var 460 000 kronor och medianskulden 210 000 kronor. Kvinnor hade lägre skulder än män men hade också genomgående lägre inkomst. Flertalet av de som sökt rådgivning skulle kunna hantera sina skulder med ett betalningsutrymme på 1 000-2 000 kronor. Bland dem med skulder på mer än 1,5 miljoner kronor var 75 procent före detta egenföretagare, mot 17 procent av hela gruppen sökande.⁸⁹

Förutsättningarna att nå en frivillig uppgörelse i steg ett med hjälp av budget- och skuldrådgivningen påverkas inte bara av inkomstens typ och storlek utan även av hur många fordringsägare man har skulder till. Alla fordringsägare måste gå med på ackordet. Medianantalet är sex skulder per gäldenär medan medeltalet är nio skulder. De vanligaste skulderna var till banker och finansbolag. Hela 20 procent hade hyresskulder. Männen skulder utgjordes till större del av underhållsskulder för ej hemmavarande barn medan kvinnornas utgjordes av skulder till kommunen för barnomsorg.⁹⁰

⁸⁵ Konsumentverket (2002) s. 15ff

⁸⁶ Ibid s. 18

⁸⁷ Ibid s. 19ff

⁸⁸ Ibid s. 20f

⁸⁹ Ibid s. 21f

⁹⁰ Ibid s. 22ff

Rådgivningens resultat

Det var 60 procent av de sökande som tog del av skuldrådgivningen. Andelen som tog del av rådgivning var större bland dem som remitterades från försörjningsstöd (74 procent av ärendena mot 61 procent bland dem som sökte på eget initiativ). Av de som sökte på eget initiativ fick 26 procent hjälp med att åstadkomma en frivillig överenskommelse i steg ett och 17 procent fick hjälp att ansöka om skuldsanering i steg två. För de personer som kom via försörjningsstöd, och redan hade svag grundekonomi, var motsvarande siffror 16 procent respektive 7 procent.⁹¹

⁹¹ Konsumentverket (2002) s. 24f

5. VARDAG OCH STRATEGI BLAND ÖVERSKULDSATTA

5.1 Sju kvinnor: familj, försörjning och skuldbild

En bakgrundsbild till intervjupersonerna med avseende på ålder, familje- och försörjningssituation samt skuldbild visas här i tabellform.

NAMN	ÅLDER	FAMILJE-SITUATION	FÖR-SÖRJNING	SKULD-SATT Antal år	SKULD-SUMMA Antal Kr.	JAK LÅN Antal Kr.	ÅTER-BETALNING Antal år
Liv	29 år	Ensamstående 0 barn	Fast anställning 100%	3 år	100.000 kr.	Ja. 100.000 kr.	6 år
Elin	33 år	Ensamstående 1 barn	Sjukskriven Fast anställning 100%	3 år	200.000 kr.	Ja. 255.000 kr. (180.000 kr. till skulder)	13 år
Britta	50 år	Sammanboende 0 barn	Fast anställning 83%	6 år	100.000 kr.	Ja. 58.000 kr.	3 år
Sonja	51 år	Ensamstående 2 vuxna barn	Projektanställd vid första intervjutillfället hösten 2005. Arbetssökande vid andra intervjutillfället våren 2006.	14 år	200.000 kr.	Ja. 62.000 kr.	6 år
Kristin	50 år	Ensamstående 2 vuxna barn	Förtidspension Aktivitetsstöd	18 år	500.000 kr.	Nej, skuld- sanering	---
Ursula	52 år	Sammanboende 2 vuxna barn	Projektanställd Studerande	18 år	3-400.000 kr.	Nej, ansöker om lån på 55.000 kr. i kon- ventionell bank	---
Tiina	50 år	Ensamstående 3 vuxna barn	Sjukskriven Fast anställning 100%	19 år	5-600.000 kr.	Ja. 60.000 kr.	10 år

Tablå 1. Intervjupersonerna med avseende på ålder, familj, försörjning och skuldbild.

Det gemensamma drag som framträder som bakgrund till överskuldssättningen är att alla sju kvinnor plötsligt stod inför ett inkomstbortfall i samband med sjukdom och arbetslöshet, ofta i kombination med skilsmässa. Detta medförde att samtidigt som inkomsterna minskade, eller planerade inkomster helt uteblev, hade kvinnorna samma utgifter som tidigare. Tiina och Sonja hade till och med högre utgifter eftersom Tiina var betalningsskyldig för en avliden makes skulder och Sonja hade betalningsåtaganden från ett tidigare parförhållande.

I tabellen redovisas kvinnornas situation så som den såg ut vid intervjutillfället. Överskuldssättningen sträcker sig över en längre tidsperiod och innehållet i rubrikerna "familjesituation" och "försörjning" har sett olika ut under olika tider. Alla intervjupersonerna var ensamstående under hela eller delar av överskuldssättningen men två av dem var vid intervjutillfället sammanboende. Av de fem kvinnor som har barn har samtliga haft försörjningsansvar för ett eller flera hemmavarande barn under tiden de var överskuldssatta.

Förutom familjesituationen har också arbetssituationen sett olika ut under olika tider. Sonja var vid första intervjutillfället projektanställd och vid det andra intervjutillfället var hon återigen arbetssökande. Hon har under hela överskuldssättningen pendlat mellan kortare anställningar och a-kassa. Tiina och Elin, som vid intervjutillfället var sjukskrivna,

och Kristin, som var förtidspensionerad, har under större delen av överskuldssättningen arbetat. Tiina var vid intervjutillfället sjukskriven sedan sju år tillbaka och var osäker på sina möjligheter att komma tillbaka. Elin var sjukskriven vid intervjutillfället men såg goda möjligheter att återuppta sitt arbete.

5.2 Den överskuldssatte och den kommunala stödapparaten

Gemensamt i de sju kvinnornas beskrivning av mötet med socialtjänst och budget- och skuldrådgivning är att dessa verksamheter misslyckades att se kvinnornas hela situation och förstå deras faktiska möjligheter att själva förändra situationen.

5.2.1 Välfärden som svek

De fyra kvinnor, Elin, Tiina, Ursula och Kristin, som sökt stöd för sin ekonomiska situation hos socialtjänsten beskriver att de fick hjälp till ”att äta och ha tak över huvudet”. Socialsekreterarna insåg dock inte att den aktuella situationen var för komplicerad för kvinnorna att på egen hand reda ut. Tiina fick hjälp med lägre avdrag på sin lön vilket gjorde att hon kunde behålla mer pengar varje månad, även om det inte påverkade utgiftsproblematiken eftersom skuldsumman inte minskade.

Inte heller de råd som kvinnorna fick hos socialtjänsten om hur de kunde spara pengar i dagsläget, exempelvis genom hemgjord apelsinmarmelad, angrep den verkliga utgiftsproblematiken. Istället ledde den typen av råd till att kvinnorna tog illa vid sig. De förstod att socialsekreteraren inte insett allvaret. Ursula minns en incident från socialkontoret där hon belyser den oförstående attityd som hon möttes av, både vad gäller bakgrunden till skulderna såväl som den uppkomna situationen:

”Jag har väl alltid känt att man liksom varit för liten för att kunna påverka på något sätt. Och att man har haft den attityden från samhället, samma socialen också, att du måste ju göra rätt för dig. Har du satt dig i den här situationen, då måste du lösa den också. Den ena socialkvinnan här hon sa att du får väl gå ut och skaffa dig en miljonär. Jaha, sa jag, jamen hur får man tag på dem då? Ja, du får väl gå på någon dans. Jag har inte ens pengar så jag kan gå ut och dansa, sa jag. Jag har inte råd med en biljett till ett dansställe. Då blir man så trött och tänker hur hamnade du på den här stolen egentligen? Hon kanske skulle vara rolig, men det var en dum ironi. När man ändå är där nere blir man ju ändå mer nedtryckt av att ”ja, du får gå ut och skaffa en miljonär så ska du väl fixa det här.”

Kvinnorna såg sig själva som vanliga skötsamma medborgare som arbetat i hela sitt liv, de hade som utgångsläge ett förtroende för samhällets institutioner och räknade med att de skulle kunna få hjälp, men socialtjänsten fanns inte till för kvinnorna när de behövde den. Ursula fortsätter:

”Jag led alltså fasor innan jag ringde. Det var vidrigt att måsta gå och be och jag har ju jobbat, haft eget. Sedan helt plötsligt hamnar man i den sitsen att måsta be om pengar och då ska man inte kunna få den hjälpen. Jag trodde ju att samhället fungerade så att när du fick problem och behövde hjälp och när du inte hade drogproblem eller någonting annat sådant då skulle du kunna få hjälp och då får du nästan stå och be på dina bara knän och vända ut och in på hela ditt liv och förklara varför du nu behöver de här två tusen kronorna.”

Istället för att se socialtjänsten som skydds nätet upplevde sig kvinnorna svikna och osynliggjorda av det välfärdssamhälle de tidigare trott tog hand om sina medborgare.

5.2.2 Skuldernas rundgång: ”Hon har ju fast arbete och ändå klarar hon sig inte”

Via budget- och skuldrådgivningen har samtliga kvinnor undersökt sin möjlighet till skuldsanering. Skuldernas storlek och kvinnornas förmåga att betala sin skuld inom rimlig tid

har bedömts. Samtliga ansågs vara i stånd att själva finna en lösning på situationen. Ursula säger angående sin ansökan om skuldsanering:

“Så ringer det en kille från kronofogden, från de här som håller på med skuldsanering, och han frågade hur jag hade fått jobbet. Jag sa att det har jag skaffat själv. Via arbetsförmedlingen då, sa han. Nej, sa jag. Och du har inget bidrag? Nej, sa jag, det har jag inte. Så det är du själv då, menade han på. Ja, sa jag för det var det ju. Sedan går det någon vecka och så får jag ett brev med avslag på min ansökan om skuldsanering för att jag var aktiv nog att söka jobb själv och kunde klara att få jobb utan bidrag och även om det bara var projektanställning så såg de att det inte var något problem för mig att få jobb i fortsättningen. De ansåg att jag skulle kunna betala min skuld “inom rimlig tid”. Då var jag ju 49 år. Rimlig tid, är det när man ligger i graven eller?”

Skulderna ansågs vara för låga i relation till kvinnornas uppskattade återbetalningspotential som bedömdes på grundval av deras initiativförmåga och arbetsmarknadsanknytning. Tiina säger om budget- och skuldrådgivningens bedömning av hennes framtida möjligheter att kunna betala skulderna:

“Jag fick höra att eftersom jag var så stark, jobbade dag och natt för att klara skulderna så var min skuld för liten för skuldsanering. Jag visade ju överlevnadsförmåga. Inte blev jag då större fan av det kommunala det är då säkert och inte mätte jag bättre heller.”

Tiinas egen upplevelse av skulderna var att de var för stora för henne att själv ta tag i. Hennes kamp för att klara månadsutgifterna förblev osynlig i bedömningarna om skuldsanering:

“Jag har inte haft näsan över vattenytan sedan den sjuttonprocentiga husräntan. Ingen månad har gått ihop hur mycket jag än jobbat. Skulderna är kanske inte stora för en del, men för mig har det ju alltid inneburit veckor utan mat, pengar et cetera. Bokstavligen! Det tär, och jag blev också sjuk till slut.”

Kristin är den enda som efter upprepad ansökan beviljades skuldsanering efter fjorton års överskuldsättning. Då hade hon hunnit bli förtidspensionerad.

När kvinnorna i dag ser i backspegeln menar de att de hade behövt hjälp till en hållbar ekonomi för att kunna klara ut familjens situation på sikt med hedern i behåll. Visst fick de akut hjälp hos socialtjänsten för sina behov i stunden, men det grundläggande problemet ringades aldrig in. Erika säger idag om socialtjänsten att:

“Vad jag hade önskat mig är att de ska kunna se helheten istället, vad är det som händer med den här människan. Hon har ju fast jobb, hon har ju fast inkomst men ändå klarar hon sig inte.”

Kvinnorna satt fast i ett läge där de kämpade för att hålla ekonomin på rätt köl och gick på knäna för att klara försörjningen. De arbetade nästan dygnet runt och ändå räckte inte pengarna till försörjningen.

Hos socialtjänsten såg man inte rundgången som innebar att hur mycket kvinnan än arbetade och sparade fick hon inte mer pengar över och skulderna minskade inte. Det är bara två av kvinnorna som kan beskriva en handfast hjälp. Det är Liv som via budget- och skuldrådgivningen blev tipsad om JAK Medlemsbank och Britta som via budget- och skuldrådgivningen beskriver att hon “vaknade till liv” och sattes i kontakt med föreningen Fattiga Riddare som i sin tur hjälpte henne med att få ackord hos sina fordringsägare. Både Liv och Britta kunde gå vidare och beviljas JAK-lån. Det som gjorde skillnaden i deras fall är att skuldrådgivningen inte enbart riktade in sig på att vända på kronorna och göra hushållsbudget, något som kvinnorna för övrigt redan var experter på. Rådgivaren hjälpte dem

istället att orientera sig i situationen, bena ut ekonomin, se problemet och hitta en långsiktig lösning som gick utanför det stöd som kommunen kunde ge.

Det faktum att kvinnorna arbetade gjorde det svårare för dem att få hjälp från såväl socialtjänst som genom den lagstadgade skuldsaneringen. Deras initiativförmåga och kämparanda sågs som ett tecken på att de skulle kunna reda sig själva i dagens läge och att de därmed skulle klara ut framtiden också. Skulderna bedömdes genomgående som för låga för skuldsanering samtidigt som kvinnorna själva upplevde att de inte maktade med dem.

5.3 Överskuldsättning: uttrycksformer och coping

5.3.1 I skuggan av oron

Kvinnorna beskriver sin vardag som att vara ständigt på helspänn för att oförutsedda utgifter ska dyka upp och totalt slå omkull dem genom att äta upp det lilla de har att leva på varje månad. Elin beskriver:

“Det är smågrejer hela tiden som att mikron eller dammsugaren skulle gå sönder. Sjukdom, att jag skulle bli sjuk eller att pojken skulle bli sjuk. Allt sådant var ju oförutsedda grejer som vi inte hade någon extra kassa eller extrapengar att leva på.”

Sonja och Ursula återkommer vid flera tillfällen i intervjuerna till att prata om de bruna kuverten som dimper ner i brevlådan från Kronofogdemyndigheten och som innehåller pengasummor som kvinnorna vet att de inte kan betala. De bruna kuverten laddas med skuldernas ständiga närvaro och ett liv i en konstant osäkerhet. Ursula säger:

“Man lever med den här inre stressen hela tiden och man tänker vad ligger på golvet idag när jag kommer hem, eller i postlådan, hur många brev är det från inkassobolagen, hur många brev är det från kronofogden. Du vet aldrig någonting, du kan aldrig känna dig trygg. Kommer någon delgivningsman och knackar på dörren, eller ringer det någon från Svensk Inkasso?”

Den dagliga, vanligen odramatiska, handlingen att kolla posten blir en orsak till oro och påminner ständigt om hur den ekonomiska situationen förvärras. Bostaden, som för de flesta är en trygg plats, blir för kvinnorna otrygg i och med oron för att bli uppsökta i det egna hemmet.

5.3.2 Om att bli sedd som människa

Kvinnorna tycker sig hela tiden ligga steget efter skulderna som accelererar bortom deras kontroll. De ser bara hur skulderna hela tiden ökar utan att kunna påverka. Hur mycket de än arbetar, sparar och betalar tillbaka kan de varken se att skulden minskar eller få mer pengar att leva för under månaden. Om att känna sig liten och osynlig inför Kronofogdemyndigheten säger Ursula:

“Jag kunde inte göra någonting och den sitsen har det ju varit. Jag var ensamstående med barn hela tiden och det gick liksom inte. Det som de drog från kronofogden, det gick till räntor. Ingenting betalades på själva grundskulden. Det gör att den ökar, fast jag betalar så ökar den ju. (---) Så då började det rulla på och jag har liksom känt att det spelar ingen roll vad jag gör eller vad jag tjänar eller någonting så har jag inte kunnat påverka på något sätt utan det har bara blivit mer och mer.”

Liv önskade påverka så att åtminstone de mindre skulderna som hon skulle kunna hantera betalades av tidigt för att undvika att även de skenade iväg. Hon säger:

“...det finns en räkning på 400 kronor. Då tycker man att okej, när ni ändå dragit fem och ett halvt tusen så kan ni väl koncentrera er på att den där blir betald. De bara nej, nej, nej, vi kör

det här nu och så sitter man och betalar ränta på ränta. Jag hade en skuld hos American Express på 22 000 förra året. Jag betalade 18 000 i ränta och det var för att kronofogden bestämde vad pengarna skulle gå till. Jag hade velat ta tag i det tidigt när räntan var så otroligt hög.”

Liv kunde inte påverka sin situation hos kronofogden. Hon fick se hur även små skulder ökade med räntor. Känslan av vanmakt inför institutioner botten i känslan av att myndigheten är blind inför den egna situationen. De blir inte sedda med alla komplexa omständigheter som har gjort att de hamnat i överskuldsättning.

Det är främst två vägar som kvinnorna har provat för att på egen hand lösa situationen långsiktigt. Det är skuldsanering och ansökan om banklån. I ett läge där kvinnorna var arbetsföra kunde skuldsanering inte beviljas. Skulderna var för små för sanering men för stora för kvinnorna. I och med att samtliga kvinnor hade betalningsanmärkningar kunde de inte beviljas banklån. Utan fördelaktigt banklån kan de inte bli skuldfria och få bort betalningsanmärkningarna. Ursula berättar att hon till sist hade tur och fick god kontakt med en tjänsteman på Kronofogdemyndigheten. Genom honom fick hon hjälp att hitta i regelverket och göra någonting konkret åt sin situation:

“Så fick jag ett brev från kronofogden där det står 24 000 någonting och jag fattade inte, ska jag betala in 24 000 eller ska jag få 24 000 eller vad är det här? Jag läste flera gånger fram och tillbaka och nästa dag ringde jag upp fogden och frågade vad är det här för jag fattade ingenting. Nej, sa han, det är en skuld som är preskriberad. Happ, sa jag, vad betyder det? Ja, det här företaget kan inte påvisa att den här skulden finns och de har också sålt den sinsemellan till olika bolag och de kan inte heller påvisa att de har redovisat det för dig. Häpp, sa jag, och fattade ingenting ändå. Kan det vara så här? Ja, sa de, den här skulden är väldigt gammal. Men, sa jag, alla mina skulder är gamla. De flesta är från -88 så då kanske jag har fler skulder som är preskriberade. Ja, det är inte omöjligt tyckte han och så pratade vi litegrann runt. Kom ner så får vi titta på dem, sa han, så jag gick ner någon dag senare med det jag hade och visade honom. Han tyckte att det såg konstigt ut, de var ju väldigt gamla så jag fick sätta mig och skriva brev till alla inkassobolag och hävda att det var preskriberat helt enkelt. Jag fick lämna ner det här och kronofogden skickade till alla bolagen. Det gick bara någon vecka så fick jag 94 000 preskriberat.”

Att inte känna till myndighetens regelverk och att inte bli sedd som en individ av myndigheten skapar känsla av maktlöshet. När Ursula fick bra kontakt med en tjänsteman på Kronofogdemyndigheten fick hon sin specifika situation synad och handfasta anvisningar om hur hon kunde gå vidare för att få andra skulder preskriberade. Hon fick hjälp av myndigheten och blev sedd som en individ i och med att den goda kontakten etablerades mellan henne och tjänstemannen.

5.3.3 Drivkraft och coping

Så långt som möjligt skötte kvinnorna sina avbetalningar, jobbade extra och på det hela taget försökte vara fordringsägarna till lags, men de kom till en gräns där de märkte att ingenting hjälpte. Liv berättar att hon gav upp när hon insåg att skulderna växte trots att hon betalade av. Hon slutade öppna de bruna kuverten eftersom det var lönlöst. Hon kunde inte betala i dagsläget och kunde heller inte se någon möjlighet att betala i framtiden. Situationen förvärrades hela tiden vare sig hon kämpade emot eller inte. En annan av kvinnorna, Kristin, säger så här om det övermäktiga:

“Jag brukar säga att människan har en otrolig kraft att kunna lösa problem, en överlevnadsinstinkt helt enkelt, men när det inte fungerar på något sätt, när det liksom är stopp, när det bara är hinder och du märker att det här, det är omöjligt, då blir det så att man tappar hela kraften, hela viljan, hela lusten och hamnar i apati. Jag skiter i det då. Det blir övermäktigt att försöka lösa ett problem som är olösligt.”

Elin resignerade genom att hon slutade ansöka om ekonomiska tjänster för hon visste redan innan att det skulle bli nej. Sonja, som var arbetssökande i långa perioder, säger att hon i början försökte koppla bort skulderna genom att fokusera på att få ett arbete:

“Men sedan när man märkte att man inte fick något jobb, och pengarna räckte ju inte, det gick inte att betala och inget jobb. Till slut så skiter man i det. Vad gör man? Man har inte så stora val, mer än att se att det ökar då. Det är det enda du märker.”

Det var det lönlösa i situationen som var avgörande för resignationen, att skulderna hela tiden växte trots att de arbetade och betalade av. Kristin berättar att hon kom ur resignationen genom att bli förbannad på att myndigheter förstörde hennes liv.

“Jag blev arg. Först måste jag väl säga att jag också slog tillbaka några år där innan barnen blev stora men jag menar, tankarna har hela tiden funnits att det här går inte. Så här får det inte vara. Så här får de inte förstöra livet för en människa. Sedan var det väl några grejer där, jag var i kontakt med Försäkringskassan och så helt plötsligt fick jag inte hämta mina mediciner...det är sådär, faktorer som gör att nu rinner bägaren över. Nu får det vara stopp!”

I Kristins fall ledde ilskan till att hon orkade ta strid och engagera sig offentligt i överskuldssättningsfrågan. Kristin har alltid känt att det inte är henne som det är fel på utan på det offentliga hanteringen av de överskuldssatta. Ursula hittade kämparglöd i tjurigheten:

”Jag har ju alltid det där att nej, jag ger mig inte. Visst har jag varit väldigt låg ibland och tänkt att nu skiter jag i det här, nu bryr jag mig inte längre, nu sitter jag bara här men nästa dag har jag vaknat igen och tänkt att men fan, nå, man måste.”

I och med att Ursula träffade Kristin och fick den första preskriberingen fick hon mer kraft att fortsätta eftersom hon såg att situationen kunde förändras. Också Britta, Tiina, Elin och Sonja engagerade sig i föreningen Fattiga Riddare och beskriver föreningen som att den fick dem att resa sig och gav dem kraft. En av de funktioner som Fattiga Riddare fyllt för dem är att den har förmedlat kontakten med JAK Medlemsbank. Av de intervjuade är det endast Liv som inte kände till föreningen och som kommit till JAK via budget- och skuldrådgivningen. Kvinnornas resignation var tillfällig.

5.4 Att hantera vardagen: stängsel och öppningar

På vardagskonsumtionens olika områden stöter den överskuldssatte på olika slags stängsel som hindrar denne från att konsumera fördelaktigt. Förutom försvårad konsumtion kan stängslena leda till att den överskuldssatte får betala mer eller helt och hållet utestängs från konsumtion. Emellertid finns det också förhållanden som fungerar som öppningar genom stängslens. Dessa utgörs av alternativa vägar för att klara vardagskonsumtionen.

5.4.1 Stängsel

Tecknande av avtal

Ett hushåll med betalningsanmärkningar utestängs från att ingå avtal som skulle kunna minska hushållets kostnader i längden, så som billigare bostad och fördelaktiga lån. Fem av kvinnorna har önskat byta bostad för att sänka sina utgifter men de har nekats hyreskontrakt på grund av betalningsanmärkningar. Förutom lägre hyra finns ett annat viktigt motiv för att byta bostad, nämligen att komma närmare familjen. Närheten till familj och vänner ökar möjligheten till att låna saker, ärva kläder och samåka till stormarknaden. Kristin beskriver hur stängslena restes i och med att hon hade betalningsanmärkningar:

“Jag som ensamstående mamma och stopp, ingen lägenhet. Jag har två solida borgenärer, jag har alltid betalat min hyra, snälla nå'n. Du får ingen telefon, du får ingenting och du blir inte sedd med respekt i några sammanhang.”

Mobiltelefon istället för ett fast telefonabonnemang gör det dyrare att upprätthålla kontakter eftersom mobilsamtal blir kostsamma i längden. Eftersom Liv hade betalningsanmärkningar krävdes en depositionsavgift när hon tecknade sitt telefonabonnemang. Hon fick därmed ligga ute med 3 000 kronor tills hon kunnat visa sig prickfri i två år. Även en del bredbandsleverantörer har krävt depositionsavgifter vid tecknandet av avtal. Britta nekades bredbandsabonnemang på grund av betalningsanmärkningar. Elin:

“Mobiltelefon, bredband och kabelteve, det går inte. Alla står och lockar en, du vet, i köpcentrat, skaffa abonnemang här. Man bara nej, ni tycker inte att jag är kreditvärdig.”

Vad gäller bankers betalningstjänster fick Liv sitt Visa-kort indraget. Elin påpekar att hon inte direkt nekats betalningstjänster men samtidigt tillägger att hon inte sökt denna typ av tjänster för att undvika att få avslag. Alla kvinnorna har vid något tillfälle ansökt om ett fördelaktigare banklån för att lösa skulder som löper med höga räntor. Det har varit stopp hos banken på grund av betalningsanmärkningarna. Liv säger att hon sökte först till SEB om ett lån. Först hade banktjänstemannen låtit väldigt positiv men sedan var det nej. Att hon skulle kunna ordna upp sin ekonomi och bli en bra och trogen kund var inte intressant nog för banken, säger Liv.

Vardagskonsumtion: mat, kläder och kapitalvaror

Särskilt matinköpen framhålls som ett område där kvinnorna tvingas betala mer eftersom de saknar en buffert. De kan därför inte lägga ut den större summa pengar som krävs för att handla fördelaktigt vid ett och samma tillfälle och därigenom minska matkostnaden i längden. Elin har sett sig hindrad från att konsumera fördelaktigt genom att köpa storpack och utnyttja olika mängderbjudanden:

“Ibland behöver man för att storhandla ha med sig i alla fall femtonhundra eller nå't. Ibland fick jag skrapa vecka för vecka och då blir det väldigt dyrt att handla i ICA-affären. Det, det känner jag direkt att fan alltså. Har man det bättre ställt då kan man nästan snåla mer.”

Elin framhäver också att avsaknaden av bil och körkort hindrar henne från att transportera sig till stormarknaden eller lågprisaffären där hon skulle kunna påverka hushållets matutgifter. Kläder är ett annat område där pengar kan sparas genom att fynda och där kvinnorna önskat handla på rea inför kommande säsong men, i likhet med matinköpen, inte haft möjlighet att lägga ut en större summa pengar vid ett och samma tillfälle. Vid köp av en kapitalvara har Britta varit tvungen att ta den på avbetalning i avsaknad av kontantmarginal. Därigenom har hon fått ett dyrare köp totalt sett än den som kunnat lägga ut för köpet kontant.

Förlust av ekonomiska ersättningar

Alla sju kvinnor har vid något eller flera tillfällen fått extra inkomster, i form av lagstadgad ersättning eller skatteåterbäring, som de inte fått behålla på grund av indrivning. Ursula:

“Idag ska jag få tillbaka tio tusen på skatten egentligen för mina resor till jobbet, bara det att jag fick ju tio tusen men det tog ju kronofogden så att det andra människor får tillbaka på sina resor, jag har ju också lagt ut pengar på mina resor men jag får inte tillbaka dem som andra människor får.”

Elin uppskattar sin skatteåterbäring under de här nästan tre åren till 10 000 kronor som hon aldrig fick. Hon berättar att hon fick behålla 10 400 kronor varje månad av sin lön. Allt utöver det drogs bort, även om hon jobbade med OB-tillägg eller övertidsersättning och tjänade mer en månad. Samma sak skedde med löneförhöjningen som hon fick.

Under sin sjukskrivning blev Ursula sambo varför pengar började dras från hennes sjukersättning i och med att hushållets totala inkomst då ökade, trots att Ursula hade rätt till sjukersättning som en del i socialförsäkringssystemet.

5.4.2 Öppningar

Personliga kontakter och nätverk

Att Britta fick en personlig kontakt med hyresvärden var avgörande eftersom hon då lyckades byta bostad, trots betalningsanmärkningar. Den informella vägen var av betydelse även för Ursula som hade en bankkontakt genom vilken hon fick två mindre banklån, betalningsanmärkningar till trots:

“Det är ju tack vare att jag har haft jättebra kontakt med den banken som jag tillhörde då och att det var en bra bankkamrer där, hon visste att jag hade betalningsanmärkningar för vi var tvungna att ta en UC varje gång (---). Jag berättade ju alltid att jag har det innan. Ja, jag ser ju dem här sa hon, men jag vet att du löser det här. Nu blev det svårare när jag flyttade, nu har jag ju inte längre den kontakten. Jag har ingen sådär som jag känner riktigt.”

Dessa informella kontakter visade sig dock vara bräckliga eftersom de var knutna till det lokala sammanhanget och när Ursula blev sambo i en annan stad hade hon inte längre tillgång till kontakten på banken. Tiina fick hjälp med privata lån hos bekanta för att kunna hjälpa sin son. Britta föredrog att ha situationen olöst framför att be en släkting ta banklån i sitt namn åt henne. Privata lån är något som kvinnorna har aktat sig för till det yttersta men som i Tiinas fall blev en sista utväg för att bistå sonen.

Samtliga sju kvinnor beskriver det nära sociala nätverket med familj, grannar, släkt och vänner som viktigt. Tack vare dem har de lånat pengar, fått hjälp med matinköp, hyrt lägenhet i släktings namn och skaffat bredband. Elin säger att det är tack vare vänner och familj som hon klarat sig i den här utsatta situationen. Hon beskriver särskilt en födelsedag då det var vännerna som fixade festen eftersom de visste att hon inte skulle kunnat unna sig det.

Arbete

Arbetet har varit den arena där kvinnorna fått självförtroende. Det har hållit dem kvar med en fot i den “vanliga” världen. Ingen av kvinnorna har fått mer pengar över hur mycket de än arbetat men att ha ett arbete beskrivs som det bästa verktyget för att i framtiden kunna betala av skulderna om de får ett vettigt lån för den totala skuldsumman. Arbetet har haft betydelse på det personliga planet i och med att det kanske varit det enda i livet som varit normalt. Sonja, som varit långtidsarbetslös, beskriver det som att hon kanske mått “dubbelt dåligt” i och med att arbetslösheten lagts på överskuld-sättningen:

“Jag visste ju själv när det här började, man såg arbetslösheten och man märker att man inte klarar av att betala. (---) För det första mår man dåligt för att man inte får ett arbete, sedan mår man dåligt för att man sitter i en situation som inte är speciellt trevlig. Man mår kanske dubbelt dåligt då (---) Jag har ju alltid jobbat och skött mig. För att ha arbete det är ju a och o tycker jag. Alla människor vill ju ha någonting att göra och vara behövda.”

Skuldproblematiken är för Sonja underordnad arbetslöshetsproblemet. Som arbetslös är också möjligheterna till att kunna lösa skulderna med ett banklån för den totala skuldsumman sämre i och med lägre inkomster och därmed mindre betalningsutrymme.

5.4.3 Prioriteringar

Nätverk och arbete

Det är viktigt för kvinnorna att upprätthålla kontakten med vänner och familj. Tillgången till fast telefon är därför viktig och någonting som kvinnorna prioriterar, även om det innebär att de som i Livs fall måste betala en depositionsavgift.

Internet i hemmet är en annan utgift som kvinnorna prioriterar. I likhet med fast telefon underlättar internet för kvinnorna att upprätthålla sina kontakter. De kvinnor som är medlemmar i Fattiga Riddare (alla utom Liv) beskriver föreningens diskussionsforum på internet som en plats att mötas på där man både ger och får kraft genom varandra. De spenderar dagligen tid på forumet och genom internet hittar de människor som sitter i samma sits som dem själva. Elin och Liv använder dessutom internet i arbetssyfte. För dem är tillgång till internet viktigt för att hitta information snabbt och hålla sig uppdaterade på arbetsfronten. Elin hade ett bredbandsabonnemang sedan innan hon blev överskuldssatt och har varit nogga med att inte bli av med det, därför har hon prioriterat bredbandsräkningarna framför andra räkningar.

Dessa områden prioriteras eftersom de utgör förutsättningen för en av kvinnornas copingstrategier: att upprätthålla sitt nätverk och att behålla sitt arbete.

Mitt hem är min borg

Läkare, tandläkare och mediciner är utgifter som har fått stryka på foten medan kvinnorna kommit att prioritera sådant som har med boende att göra, främst hyra eller banklån och el:

“Jag bestämde helt enkelt att vi kan inte ha nöje, vi kan inte ha kläder, vi kan inte unna oss sådana saker hur som helst så jag har prioriterat allt som har med mitt hem att göra. Det är tak över huvudet, det är värme, det är el, telefon, tv, internet. Det är så jag prioriterar det. Vi tillbringar mycket tid hemma så jag måste i alla fall se till att vi har det bra hemma. Det känns som att göra det bästa av det man har. Det jag har är ett förstahandskontrakt, tak över huvudet och vi bor rätt så bra, bra möbler, vi har tv, internet, pojken har leksaker. Vi har ett hem och härinne trivs vi. Därför prioriterar jag det alltid. Du vet, man mår dåligt över allt annat, så någonstans måste man ändå kunna slappna av. Det är jävligt jobbigt att sitta hemma och känna att värmen är avstängd och att vi inte har internet, då är det verkligen illa. Men det tog lång tid ska du veta, det var inte förrän jag blev sjukskriven som jag tog det här beslutet. Förut så gick jag på knäna och slet för att betala alla andra avbetalningar. Jag klarade inte av det.”

Elin kom till en punkt då hon blev sjukskriven och insåg att hon inte skulle klara av att fortsätta betala. Hennes prioritering blev då att åtminstone klara av det som hade med hennes och sonens boende att göra. Hemmet är hennes kapital och hon prioriterar att hålla det intakt på bekostnad av andra räkningar och utgifter.

Kortsiktiga lösningar som strategi

Kvinnorna beskriver ett kortsiktigt handlande för att lösa akuta problem. Det dyker upp krissituationer där de vet att de inte borde ta till akutlösningar eftersom det blir dyrbart men kvinnornas ekonomi i stunden möjliggör inte ett långsiktigt planerande. Så behöll Tiina ett Texaco-kort som hon ibland handlade mat på på grund av rädslan för att inte alls kunna handla mat trots att matinköpen på kortet blev dyra i längden. Liv köpte i flera månader busskort för att åka till jobbet eftersom hon inte hade tillräckligt med pengar till att reparera cykeln just då. I längden är det ett ohållbart sätt men prioriteringen är att ha kvar sitt arbete på bekostnad av snabba, men dyra, lösningar.

Fyra av kvinnorna har någon gång tagit en dyr kredit för att kunna betala räkningar som de anser vara särskilt viktiga. Problemet med snabba krediter är att de är dyra krediter. Valet har stått mellan att skuldsätta sig med ytterligare en dyr kredit eller bli av med

exempelvis ett abonnemang som de svårligen kan teckna igen. Då har de valt att ta en dyr kredit för att kunna bibehålla bostaden, telefonabonnemanget eller elavtalet eftersom dessa utgör det kapital kvinnorna trots allt besitter.

5.5 Bilden av den överskuldssatte

Under intervjuerna med kvinnorna beskriver de den bild av dem själva som de mött hos omgivningen. Kvinnornas berättelser innehåller exempel där omgivningen skuldbelagt och tillrättaviserat dem.

5.5.1 Att göra rätt för sig

I beskrivningen av sig själv skiljer Ursula på dem som hamnat i överskuldssättning på grund av olyckliga livsomständigheter och på dem som förköpt sig:

“Jag tycker också att man ska göra rätt för sig men sedan beror det på vilken situation som gjort att jag hamnat där. Har jag förköpt mig med en massa köpkort och sådant, då tycker jag att då får man skylla sig själv men har man hamnat där på grund av konkurs eller att jag har tappat jobbet eller jag har blivit långtidssjukskriven eller något sådant, eller från en skilsmässa, alltså saker som jag inte kan påverka själv, de ska man ju inte heller bli beskylld för och man ska ju inte heller bli livstidsstraffad för dem.”

Ursula drar en skiljelinje mellan de som levt ekonomiskt ansvarslöst och de som gjort rätt för sig ända fram tills olyckliga omständigheter försatte deras liv i kris. Föreningen Fattiga Riddare spelar en viktig roll för kvinnornas självbild eftersom den utgör ett forum där kvinnorna får bekräftat att det till största delen är vanliga medborgare som råkat i ekonomiska problem. I mötet med andra överskuldssatta i föreningen kunde Elin:

“...se att det inte bara var jag, utan många andra hade samma problem. Många gånger tror man att de som sitter där jag sitter är människor som råkat väldigt illa ut i samhället, knarkare, alkoholister. Man tror att det bara är de människorna som har en massa anmärkningar, men sedan ser man ju genom Fattiga Riddare att det var ju inte så alls. Det var egenföretagare, jurister, lärare, pensionärer. Det var många människor som av en eller annan anledning hade hamnat i en jobbig sits och det hjälpte mig mycket. Det viktiga är att för mig finns det många välutbildade, laglydiga medborgare som visst kan hamna där.”

Både Ursula och Elin framhäver att vem som helst kan hamna i överskuldssättning på grund av livsomständigheter. De betonar normalitet i bilden av sig själva och tar starkt avstånd från dem som på olika sätt utnyttjar och belastar välfärdssystemet. Elins berättelse visar att det var viktigt att hitta en motdefinition till överskuldssättning som motvikt till omgivningens definition och bild av den överskuldssatte; det var inte bara hon och det var inte bara hennes fel, utan det fanns “många välutbildade, laglydiga medborgare” som också hade hamnat i samma sits.

Denna motdefinition som kvinnorna framhåller tar strid mot fördomen om att de överskuldssatta är sådana som inte vill göra rätt för sig. Utan att tjänstemän inom socialtjänsten och Kronofogdemyndigheten känt Ursula och hennes bakgrund har de antagit att hon får skylla sig själv för den uppkomna situationen:

“Man har haft den attityden från samhället, samma socialen också, att du måste ju göra rätt för dig. Har du satt dig i den här situationen, då måste du lösa den också. (---) Som den här tanten på kronofogden sa när jag ringde dit: det måste du väl fatta att du ska göra rätt för dig sa hon. Jamen snälla du, sa jag, jag har hållit på sedan -88, tror du inte att jag förstår att jag måste göra rätt för mig? Men du måste ju förstå att du måste göra rätt för dig sa hon ändå. Man blir besviken då.”

Fördomen mot överskuldsatta som speglas hos myndigheterna är att kvinnorna levt över sina tillgångar och ligger samhället till last genom att inte vilja betala tillbaka sina skulder.

De bekanta i omgivningen har också reagerat med kommentarer som kvinnorna upplevt som nedsättande. Elin berättar om ett tillfälle där hennes vänner ställde upp för henne i och med att de kände till hennes ekonomiska situation. En kommentar fälldes som indirekt uttryckte att vännerna gått för långt i sin vilja att hjälpa och att Elin borde ta ansvar för vissa privata inköp:

“En kommentar har fastnat. Det var en födelsedag jag hade och min dammsugare hade gått sönder. Min bästa väninna såg till att de hade en liten insamling och köpte en dammsugare till mig. Hennes svåger var lite käck och själva kommentaren till slut gick ut på att ja, en dammsugare, det är väl en sådan grej som man köper själv. Det har varit lite sådana grejer och det var jobbigt.”

Människor i omgivningen har varit snara att påpeka hur kvinnorna bör sköta sin ekonomi och hur de bör leva för att spara pengar. Elin säger att:

“Många kommer med sina åsikter om att såhär och såhär ska du göra och såhär och såhär ska du tänka och det här får inte hända igen och bla bla bla, du ska göra si och så.”

Eftersom råden grundas på en uppfattning om att den överskuldsatte slösar och inte riktigt klarar att sköta sin ekonomi blir de inte hjälpfulla för kvinnorna utan tar snarare formen av pekpinnar. Kristin säger om dessa pekpinnar att:

“Och hur många gånger har man inte fått höra av alla människor att ja, du får ju skylla dig själv, alltså du kan ju inte röka, det har du ju inte råd med. Och det håller jag med om, det har jag inte. Det behöver jag inte höra av alla andra för det är jag fullkomligt medveten om själv. Jag har jobbat starkt med att försöka sluta men i den här situationen är det allra svårast att sluta röka.”

Den som är överskuldsatt förväntas stå tillbaka. Den överskuldsatte får inte falla för samhällets konsumtionstryck utan förväntas hela tiden försaka allt det som inte är precis livsnödvändigt. Samtidigt lever den överskuldsatte i ett samhälle där det materiella och det yttre är viktigt. Kristin fortsätter:

“Som den här kommentaren att “men det där det har du väl inte råd med?” Nej, det har jag inte, men jag får försaka någonting annat: mat i två dagar eller någonting. Och det gör man, det gör alla som sitter i den här situationen. De köper givetvis ett nagellack de också. Men se nej, det får inte du göra.”

Omgivningen har förutom pekpinnar även kommit med handfasta råd om hur kvinnorna ska kunna spara pengar och hur de ska kunna bli mer noggranna med sin ekonomi. Kristin berättar om hur hennes syster gärna vill framstå som skötsam vid slarviga Kristins sida:

“Min syster, hon är väldigt duktig och präktig och minsann. När vi går ut och handlar tillsammans vill hon ju framstå som väldigt ekonomisk, gud, oj, oj, oj. Och jag är den slarviga. Men när jag tittar i hennes korg och ser alla chipspåsar och Coca-Colaflaskor och inte titta på priset utan bara stoppa i. Hon behöver inte stå och fundera “och det kan jag inte köpa”. Då tycker jag egentligen att det talar ett tydligt språk. Hur kan hon stå och säga till mig? Jag märker att hon inte förstår.”

5.5.2 Tystnaden som skydd

Trots att kvinnornas berättelser rymmer beskrivningar av hur omgivningen på olika sätt reagerat negativt på kvinnornas överskuldsättning anser de sig inte själva ha blivit illa

behandlade av människor och bekanta i omgivningen. Tiina menar snarare att det är hon själv som dragit sig undan och valt att isolera sig. Tiina sa aldrig ett ord och vännerna har inte förstått förrän efteråt hur hon har haft det medan Britta pratat fullständigt öppet med sina vänner om överskuldsättningen. De fem övriga kvinnorna pratade med den allra närmsta kretsen vänner, av vilka de också fick stöd och hjälp, men de dryftade inte problemet med bekanta även om de kände till situationen. Ursula säger att:

“Jag vet ju folk som sitter med det här [överskuldsättning], men man pratar aldrig om det. Jag har mina bekanta och alla vet väl att jag har skulder men man sitter inte och pratar om det här problemet. Det är lite fullt och hysch, hysch.”

Sedan ger hon ett exempel på hur tystnaden har varit ett skydd: eftersom det inte är så många som vetat om att Ursula varit överskuldsatt så har hon inte utsatt sig för risken att få ett dåligt bemötande. Hon säger:

“Man märker den [attityden] hos andra människor också. De som vet om det, men nu har jag ju inte varit i den situationen. Det är inte många som har vetat att jag har haft skulder heller och då får jag ju inte det bemötandet, men andra människor kanske märker det mer.”

Kristin har inte bemött fördomarna utan varit tyst trots att det gjort ont:

“Att jag är slarvig och hela det här. Idag kan jag fråga mig, hur slarvig är man när man klarar att leva på existensminimum i tjugo år? Till exempel. Jag har inte bemött de här människorna, jag har bara tänkt ja, tro du det, men det sitter ändå i själen och gör ont. Bilden av de till och med som är ganska nära...”

Det är först idag som Kristin utåt har börjat utmana bilden av henne själv som slarvig. Förutom Kristin började även Ursula gå ut i media för att ge överskuldsättningen ett ansikte och få fler överskuldsatta att bryta tystnaden.

5.6 Från överskuldsatt till låntagare

5.6.1 Nytt livsutrymme

När man som överskuldsatt löser överskuldsättningen genom ett banklån innebär det att man stryks ur betalningsregistret inom tre år. Därmed kan man göra sådant som betalningsanmärkningarna hindrat en från, såsom att byta bostad och teckna avtal. Av samtliga kvinnor skattas det som mycket viktigt att komma ur betalningsregistret, även om de inte planerar att göra något särskilt när betalningsanmärkningarna är borta. Det avgörande är att ha möjligheten att leva på samma villkor som andra, det vill säga att byta bostad om de så önskar och kunna ingå fördelaktiga avtal samt att kunna ta hand om sin hälsa: helt enkelt att gå från överskuldsatt till en vanlig låntagare.

Långsiktiga beslut

De fem kvinnor, Liv, Elin, Britta, Tiina och Sonja, som vid tiden för intervjun beviljats JAK-lån uppger att de har mer pengar kvar varje månad att leva för nu än vad de hade innan de fick JAK-lånet trots att alla kvinnor också eftersparar. Undantaget är Britta vars ekonomi inte tillät eftersparande. Hon fick istället hjälp från Fattiga Riddares stödsparkonto. En månad kan se ut som i Sonjas exempel nedan där amorteringen och eftersparandet i JAK jämförs med den tidigare situationen:

“Det blir tusen kronor på lånet och så blir det tusen kronor på spardelen och tvåtusen kronor är ju bra mycket mindre än femtusen [som hon tidigare betalade varje månad] så där ser jag att jag har ändå tretusen kronor mer i månaden.”

Det kan tyckas självklart att kvinnorna får mer pengar över med ett fördelaktigt banklån när de inte är tvingade att leva på existensminimum utan har ett lån som baseras på deras personliga betalningsutrymme. Men eftersom de också förväntas efterspara i JAK betyder det att deras sammanlagda månadsbetalning blir förhållandevis stor eftersom den utgörs både av amortering och sparande. Trots detta har kvinnorna mellan 1 000 och 3 000 kronor över varje månad efter att utgifter för mat och boende är betalda.

Liv, Elin, Tiina och Sonja anser att deras ekonomi har förbättrats avsevärt från att ha varit körd i botten. Den avsevärda förbättringen består för dem i att kunna köpa mat varje dag och handla det nödvändiga. Elin säger:

“Det är den tjugonde idag och jag har inte ringt pojkens pappa och bett om pengarna ännu för det finns inga behov. Sådana grejer lägger man märke till. Förut var jag på honom redan två dagar innan den tjugonde. Nu är det liksom inga problem. Det kan komma imorgon eller i övermorgon. Barnbidraget har kommit in och jag hade lite pengar över från förra månaden.”

De kan också göra små saker i vardagen som att umgås med sin familj och gå ut och ta en öl tillsammans med arbetskamrater. De märker att pengarna räcker till både nödvändig och viss social konsumtion efter att de amorterat och betalat räkningar.

Att förbättra sin ekonomi handlar dels om att få ekonomin att gå ihop varje månad men det handlar också om att kunna fatta långsiktiga beslut för att på sikt förbättra ekonomin. I och med att kvinnorna nu på sikt kan minska sina utgifter genom att exempelvis byta bostad blir det extra utgifter i ett inledningsskede. Britta och hennes sambo har:

“...fått lägenhet, då fick vi betala dubbla hyror i två månader. Men jag kommer snart ikapp. Får lite mer i handen än tidigare. Banken Nordea gick inte med på ackord, betalar av åtta hundra kronor i månaden på även detta i tre år. Men efter uträkning så har jag ett och fem mer i hand eftersom vi fick billigare hyra när jag slipper bo i andra hand.”

Flytten är en utgift i nuläget som kommer att spara in pengar i längden och Britta har gott hopp om att få mer pengar över i framtiden. En aspekt på förbättrad ekonomi är att kunna lägga ut pengar i dagsläget för att spara på längre sikt. En annan viktig aspekt på förbättrad ekonomi är relaterat till hälsa. Att inte ha tillräckligt med pengar medför ett kortsiktigt tänkande kring hälsa. Alla kvinnor har vid minst ett tillfälle inte haft råd att uppsöka läkare, tandläkare eller hämta utskrivna mediciner trots att de skulle behövt det. Tiina har inte lagt ut pengar på tandvård vilket medfört att hon drabbats av tandlossning. För Tiina, Britta och Elin gör deras dåliga hälsotillstånd att de i nuläget har extra utgifter för psykolog och tandläkare. Elin kan idag prioritera hälsorelaterade utgifter och kan därmed förebygga framtida ohälsa:

”Av hälsoskäl så går jag på program som har med min hälsa att göra, psykologsamtal och sådant. Det är ju kostnader som förhoppningsvis kommer att försvinna. När bara de kostnaderna försvinner så finns det säkert utrymme för att spara utöver det jag betalar på JAK-banken. Absolut. Just nu så är faktiskt det här att jag kan gå till min psykolog och att jag kan gå och träna, det är mycket tack vare pengarna som blir över. Så jag har blivit friskare på köpet. Som jag sa tidigare, det går inte att hålla isär saker och ting. Jag börjar gå ner i vikt, jag kan gå på gymmet, det kunde jag inte göra tidigare. Jag går till min psykolog och har råd att träffa honom. Allt sådant är ju tack vare att jag har fått låna pengarna i JAK-banken.”

Tiina och Britta är osäkra på om de verkligen har råd med de hälsorelaterade utgifterna men anser sig vara tvungna att prioritera dem nu då deras hälsotillstånd försämrats på grund av att de inte haft råd att förebygga dålig hälsa tidigare.

Positiva upplevelser av sparande

Fyra av kvinnorna eftersparar samtidigt som de amorterar på sina JAK-lån. Liv, Elin och Sonja beskriver eftersparandet som mycket positivt. Tiina vågar ännu inte uttala sig om eftersparandet. Hon vill vänta och se hur ekonomin blir när allting stabiliserat sig mer, hon tycker att lånet ännu är för nytt. Sonja anser inte eftersparandet alls vara betungande och tillägger att eftersparandet hon gör rymmer en solidarisk tanke, gentemot banken likväl som gentemot JAKs övriga medlemmar:

”Likväl som jag kan gå och sätta in pengar på ett konto här så kan jag lika gärna ha det på samma bank som jag har lånat. Det har ingen betydelse. Varför inte gynna den bank som man har lånat av? Så känner jag. Det är medlemmar som lånar i JAK och det blir sparpoäng av sparandet som man kan ge bort så varför inte hjälpa andra medlemmar? Det tycker jag att man ska tänka på.”

Genom sitt privata sparande hos JAK finns hennes sparade pengar tillgängliga för andra att låna samtidigt som hon gynnar JAK genom att ha sitt privata sparande i banken. I och med att Sonja i perioder varit arbetslös har hon inte fått några extra pengar som hon kunnat lägga undan i ett privat sparande. Sonja beskriver den egna positiva upplevelsen av att spara:

”Jag är ju ensam och har varit arbetsökande i så många år, jag har ju inte haft någon löneförhöjning, man har ju inte haft någon lön, inte någon betald semester, ingenting. Då känns det jättebra för mig att kunna få ett sådant lån där jag samtidigt sparar. Det tycker jag är jättefint.”

För henne är det en trygghet att veta att hon bygger upp ett eget kapital samtidigt som hon amorterar. Hon tycker att det är lika viktigt att ha pengar nu som när hon är lite äldre. Eftersparandet garanterar att hon kommer att ha en sparad summa att använda som äldre.

Att efterspara är att planera för framtiden eftersom pengarna inte blir tillgängliga förrän lånet är slutbetalt. Ingen av kvinnorna har kunnat planera sin ekonomi på lång sikt eftersom allt utöver existensminimum gått till indrivning. Akuta behov har styrt över de pengar som kvinnorna fått i handen. Elin får ut sitt eftersparande om 13 år när hela lånet är återbetalt:

”...då har jag plötsligt sparat någonting som är väldigt bra för min son att få när han är 18 år. Han har också ett eget sparande i JAK-banken för jag vill att han ska kunna tjäna de här poängen som barn kan tjäna. När han är 18-20 år är han förhoppningsvis klokare än mamma och så kanske han redan då satsar på någonting. Då har han jättestor möjlighet redan där att kunna låna pengar och få starta någonting ganska tidigt. Jag känner att nej, det är bara bra. Jag har inte sparat tidigare i hela mitt liv så jag känner att wow, jag sparar nu. Även om jag inte kan röra de pengarna så kanske det blir pojken då som får röra dem.”

Ingen av de fyra kvinnor som nu eftersparar har tidigare kunnat spara eftersom de legat under indrivning och bara haft pengar till det allra mest nödvändiga. Därmed har de inte förrän nu haft möjligheten att bygga upp en långsiktig ekonomisk säkerhet. Förutom att gynna JAK genom att ha sitt sparande där samt att kunna spara pengar som tidigare gått till indrivning för att sedan kunna göra någonting man drömt om beskriver Liv det sparade kapitalet som en buffert för att förhindra att hamna i överskuldssättning igen. Kvinnorna tror att en buffert på mellan 20 000 och 50 000 kronor hade räckt för att avvärja överskuldssättningen. Liv säger:

”Hade jag haft en buffert för de här åren hade jag aldrig varit i den här situationen. Så när jag väl blir klar med lånet hos JAK och har de där hundra tusen sparade på banken så vill jag ta körkort för tio tusen och så eventuellt göra en laseroperation för tjugo tusen. Resten ska jag spara, jag ska inte röra dem. Det ska inte kunna hända igen, jag ska alltid ha råd.”

5.6.2 Att kunna leva som andra

Kontroll

Kvinnorna beskriver en känsla av frihet när de inte längre kontrolleras av myndigheter. Sonja säger:

”Ja, att man inte har de här bruna kuverten som kommer och att man inte behöver sätta sig och ringa du vet, ’jag kan inte betala för nu är jag arbetslös’. Det här tjetet och ältandet jämt, jämt, jämt. Det är en jättestor befrielse.”

Liv säger att befrielsen består i att ”storebror tittar inte längre på varenda krona.” Med JAK-lånet som enda alternativ till skuldsanering beskriver Sonja att hon själv bestämmer över sin ekonomi och att hon kan förbättra sin ekonomi:

”Hur skulle jag ha kunnat lösa det? Kanske skuldsanering men det är ju inte förmånligt för mig för skuldsanering innebär ju att jag fortfarande fem år framåt skulle behöva leva på sociala normen och då sitter jag ju lika fast i skiten i alla fall. Nu är jag ju fri, nu kan jag jobba, tjäna mina pengar utan att få indrivning.”

Liv och Elin upplever att de har goda möjligheter att påverka återbetalningstiden för sina lån genom att höja månadsbetalningen framöver genom att jobba extra. Liv säger:

”Det finns tillfällen då jag kommer att tjäna ganska bra, vissa månader, ibland jobbar jag natt så då kan jag få väldigt många tusenlappar mer en månad. Så jag tycker att jag har möjligheter till det [att öka månadsbetalningarna]. Jag skulle gärna vilja det också, det är skönt att bli av med det så fort som möjligt.”

Ytterligare en aspekt av att känna att man kan påverka situationen är vid löneförhandlingen. Ursula:

”Jag ska ju omförhandla min projektanställning nu i årsskiftet. Jag vill känna att jag kan förhandla mig till en lön utan att behöva tänka att det gör detsamma om jag tjänar trettio tusen eller femton tusen för jag får ju inte mer pengar kvar ändå. Så att man verkligen kan känna att man kan förhandla sig till det man är värd.”

Frihetskänsla

Befrielsen som kvinnorna beskriver är en ekonomisk frihet men frihetskänslan uttrycks också i termer av att kunna välja och att ha friheten att kunna leva som andra. Tiina berättar om hur det var när det i arbetssammanhang ordnades resor och insamlingar i vilka hon aldrig kunnat delta. Detta gjorde att hon upplevde att hon inte kunde fungera normalt i det sociala livet utan var tvungen att smita undan:

”Har aldrig kunnat delta när arbetskompisar skulle gå ut till exempel, eller när de ville handla gott och ha på jobbet (jag höll mig borta då, och det var ju inte populärt), men barnen måste ha mat.”

Liv och Kristin upplevde att det blev slitningar i relationen till omgivningen som gjorde att de själva drog sig undan till slut. Kristin säger:

”Du kan inte följa med på de sakerna som de gör. Det går inte. Man blir en evig nej-sägare. Eller så säger de att nämen, jag bjuder och det blir ganska tröttsamt att vara den här som någon måste förbarma sig över så det blir någon slags isolering utav det.”

I dagens läge upplever Liv, Elin, Britta och Tiina att de har möjlighet att göra samma saker som andra, det vill säga delta i det sociala livet på samma villkor som andra. Tiina säger att ”ja, jag kan nu och det är skönare än någon kan föreställa sig, men jag är så trött.” Liv ser nya öppningar till att umgås som varit stängda för henne. Hon beskriver:

”Ta en öl efter jobbet med kollegorna, det funkar nu. Förut kunde jag inte ens beställa in vatten, det kostar åtta kronor. Jag ska till Gröna Lund till helgen med min systerdotter. En massa småsaker som man uppskattar. Jag kan åka till systemet och köpa en flaska vin och åka hem till min mamma och dela på den.”

Det är ett fungerande vardagsliv där man kan göra samma saker som andra och där det finns nya möjligheter att umgås med vänner och familj. Ingen av de intervjuade, förutom Elin, vill alls utsätta sig för att låna pengar och ha skulder i framtiden. Ursula uttrycker det som att hon blivit rädd för skulder. Hon vill inte att någon annan ska kunna få den makten över hennes liv.

5.6.3 Omställningar

Oron som vana

Kvinnorna beskriver att det tar tid för kroppen att förstå att det är över. Det är en inre omställning att inte längre vara överskuldsatt. Tiina är försiktigt optimistisk och menar att hon ännu inte vet hur en månad verkligen kommer att bli när allting stabiliserat sig. Hon förväntar sig nästan att någonting ska hända som ställer ekonomin på ända igen. Efter 19 år vågar hon inte tro att överskuldsättningen skulle kunna vara över. Hon beskriver en ny slags oro som att:

”Oron är ju beroende på att jag varje dag väntar att något oväntat skall hända, att CSN skall ”ställa” till det m.m. Vågar inte tro att det är över!!”

Även Sonja säger att hon förväntar sig att någonting ska gå fel. Hon vågar inte tro på att det skulle kunna vara över. Hon, likväl som Tiina, har blivit van vid att vara överskuldsatt och oron släpper inte i första taget.

”Jag visste ju att de hade sagt ja och det var nedförhandlat och JAK-banken hade sagt ja, men det finns alltid ’Men’ och det är ju på grund av att man har haft det såhär (---) När jag ser att allting är klart då kan man ropa hej och hopp, för förväntningar, tycker jag, jag har inte det innan. Det är ungefär som att du söker ett jobb och tror att du ska få jobb med en gång. Så är det inte i verkligheten. Man har ju varit med lite grann för att tro på sagor i första skedet.”

Sonja letar bevis på att överskuldsättningen är slut och hon tar frånvaron av kravbrev som ett tecken på att hon inte längre är överskuldsatt. Hon säger att:

”Det gäller att ställa om sig till att det blir inte så mer och som sagt var, posten. Jag har en sådan där brevbbox hemma och öppnade. Oj inget brunt kuvert. Konstigt. Det har man svårt att förstå. Det är jätteskönt men man förstår inte riktigt.”

Livshopp

Kristin var vid intervjutillfället i slutet av sin skuldsanering och jämför situationen med att istället ha kunnat få ett lån medan hon fortfarande hade betalningsförmåga. Via skuldsaneringen blir hon visserligen skuldfri efter skuldsaneringens fem år på existensminimum men hon tror att allting hade kunnat lösas sig mycket tidigare om hon hade kunnat få hjälp med ackord och ett hyggligt lån hos en bank. Kristin säger:

“Säg för femton år sedan om jag hade fått den här hjälpen med att samla ihop skuldbilden och förhandla ner i förhållande till min ringa inkomst som jag hade och kunnat ta ett lån här, då hade jag ju faktiskt försvunnit ur alla betalningsregister och allting på tre år. Plus att jag inte hade haft några som jagade mig och hade sett under hela den här perioden att ja, skulden försvinner, den försvinner ju för sjutton gubbar varje månad och då får man väl ett livshopp igen, kära nå'n! Då kan du helt plötsligt börja öppna kuvert igen som du tyckt det är ingen idé att jag öppnar för jag kan inte göra någonting åt det. För här anser jag mig i princip bestulen på mitt liv. Jag var tjugosex år när min man blev gravt mentalsjuk och idag är jag femtio och sitter och har ett år kvar på skuldsanering. Var är mitt liv?”

Idag har hon levt halva sitt liv som överskuldssatt. Skulderna gick för långt till slut, de passerade den punkt där hon fortfarande kunnat göra någonting åt dem med sin egen inkomst. Till slut blev hon sjuk. Att få ett bra lån med amorteringar som passar det egna betalningsutrymmet är det som utgör skillnaden mellan att känna livshopp och att känna sig bestulen på sitt liv.

5.7 Den överskuldssatte och JAK Medlemsbank

5.7.1 Ett fördelaktigt banklån

Nästan vilken lösning som helst är bättre än den situation kvinnorna varit i eftersom möjligheterna för dem att själva lösa situationen blivit obefintliga. Det viktigaste för dem är att hitta en lösning, vilken som helst. De har inte råd att vara sparsmakade och välja. Ursula, som vid intervjutillfället väntade på besked från JAK och från sin konventionella bank angående ett lån som skulle täcka hennes ackordsuppgörelse, uttrycker följande:

”Vilket det nu blir, JAK-lån eller banklån. Det är vilket som men på något sätt att det blir löst för kan jag inte lösa det, då förfaller ju allt så då stiger skulden på en gång. Får jag tillbaka det här som jag nu har förhandlat bort, då har jag ett jättestort belopp med räntor igen och då fortgår ju samma, räntan stiger och jag betalar räntor och räntan ökar hela tiden ändå och det är tjugoen procent i ränta medan ett banklån ligger på fem till sex procent.”

Ett banklån med fördelaktiga villkor, hos JAK eller hos en konventionell bank, skulle vara bättre än de lån med höga räntor som hon har. I det läget spelar JAKs ideologiska grund en underordnad roll. Det är lånet som är det intressanta för Ursula. Hon säger:

”Nu kvittar det om jag får betala tre tusen kronor i månaden [hos konventionell bank] för jag har ändå två tusen kronor mer kvar i månaden än vad jag har idag. Bara att jag får bort det från kronofogden och kan känna mig fri och få min lön varje månad som jag tjänar egentligen utan att de ska få den. Och att jag kan få en löneförhöjning och att jag kan få behålla min löneförhöjning.”

JAK-lånet var det sista halmstrået eftersom ingen av kvinnorna, förutom Ursula, hade någon annan utväg. Lånen hos JAK skiljer sig från andra banklån genom att de är räntefria samt att låntagaren förbinder sig att efterspara.

Liv framhäver den ömsesidiga nyttan som hon och banken har av räntefriheten. Den självkostnadsavgift som JAK tar ut för lånet kan jämföras med de utgifter som hon skulle ha för ränta i en konventionell bank. Liv tycker inte att räntefriheten i sig är så viktig för hennes lån i JAK. Hon väger då räntefriheten på lånet mot den ränta som uteblir på hennes sparade pengar. Liv säger:

“Jag vet att jag får låna utan ränta men jag betalar också in pengar och får ingen ränta på de pengar som jag måste spara. Det tycker jag går på ett ut.”

Sonja är inne på samma spår när hon jämför med konventionella banklån:

“Och visst, banklån, man kan väl ta banklån men säg att du tar ett lån på 70 000. När du har betalat det så har du kanske betalat 90 000, till och med 100 000. I räntor då. Om jag nu då får tillbaka räntorna på skatten, men du ska ju lik förbannat ut med de här pengarna.”

Det som läggs ut i räntor kan man få tillbaka på skatten, även om det givetvis blir en extra utgift i nuläget när ekonomin är ansträngd. Ursula, den enda av kvinnorna som hade möjlighet att få ett lån i konventionell bank säger om de båda chanserna till lån:

”Det spelar liksom ingen roll, men jag är gladast om jag kan få JAK-lånet så jag slipper en massa ränta då med tanke på att det varit mycket ränta jag betalat hittills.”

Den ekonomiska skillnaden är inte så stor. Sonja och Ursula antyder däremot att det är skönt att slippa ifrån räntan i och med att de lagt ut så mycket på räntor redan. Elin, Britta och Tiina tycker att det känns som att deras olyckliga situation utnyttjas av dem som tjänar på räntesystemet. Elin säger att:

“Nu när jag gått igenom den här processen tycker jag att det är andra som tjänar pengar på räntan. De här höga räntorna, är det ett straff man får för att man inte har skött sig? De här kreditkortet, American Express, ibland undrar jag om det inte är det de vill, att man ska åka dit. Det är ju så mycket pengar som de tjänar på att någon åker dit. (---) Du vet, att ha en skuld på knappt 20 000 kronor och de vill ha 38 000 kronor tillbaka. Det är 18 000 kronor i ränta, det är inte mänskligt.”

Liv berättar om sina erfarenheter av hur hon kom till en smärtsam insikt om räntans effekter efter att hon trott att hon hade betalat tillbaka sin skuld:

“När jag började hos kronofogden så sa de att det är 60 000 kronor som du har här i skulder och vi ska ta 4 000 kronor i månaden. Då tänker man att 4 000 kronor i månaden, det är ett och ett halvt år, va’ bra! Efter ett år och fyra månader ringde jag och fick höra att min skuld ökat till 100 000 kronor. Jag hade betalat av 60 000 kronor, men allting var ju ränta.”

Sonja har funderat mycket kring orättvisan i räntesystemet och säger:

“Det måste finnas en gräns på hur många år man ska betala räntor utan att kapitalet minskar. Det är fel någonstans i samhället, tycker jag. Jag kunde ha legat och betalat detta tills jag dör och räntorna skulle fortfarande vara höga och kapitalet skulle aldrig minska. Sverige blir rikt på alla fattiga. Om pengarna inte går till mina skulder som gäller mig, var tar de vägen då? Vilket konto hamnar de pengarna på?”

Elin, Britta och Tiina skattar räntefriheten på JAK-lånet som mycket viktig.

5.7.2 Lojalitet

Liv beskriver skillnaden mellan JAK och andra banker i termer av att det finns en relation till de anställda på JAK:

”Det känns som att de bryr sig. Jag sökte först till SE banken om ett lån på samma summa. Banktjänstemannen som jag pratade med lät väldigt positiv, men sedan var det nej. Att veta där att jag kunnat ordna upp min ekonomi och bli en bra kund så småningom, det var inte intressant nog för dem. Att då komma till någon som jag inte varit kund hos tidigare som säger att jamen, vi fixar det här, det var bara: VA? Jag känner både det att de kommer ihåg vem jag är och sedan att det gick igenom alltihopa. ”Vi förstår att du hamnat i den här situationen men nu ska vi fixa den.”

Livs situation blev sedd i sin helhet. Hon hade de resurser som krävdes för att kunna betala av ett lån och dessa tog JAK hänsyn till. JAK visade förtroende för hennes förmåga att betala och att bli en bra kund och medlem. Elin ger en liknande beskrivning. Hon använder ordet förtroende när hon beskriver grunden för sin relation till JAK:

”Det är nästan som ett litet givande och tagande i förtroende. Fan, de litar på mig. Då känns det lite som att wow, det här finns inte någonstans att man missköter ett sådant förtroende. Man måste också tänka så här: att missköter jag mig, och även om lilla jag bara är lilla jag, så kan det vara droppen som får bägaren att rinna över, och då förstör jag för en massa människor som kanske verkligen vill sköta sig.”

Elin trycker på förtroendet som hon har fått. Hon nuddar också vid vikten av att visa att hon klarar av att förvalta förtroendet. I Elins citat uttrycks solidaritet med andra överskuldssatta och hur hon inte får omöjliggöra för dem att få samma chans som hon har fått.

Förtroendet som kvinnorna upplever att de fått av JAK leder till att de vill vara lojala mot banken i gengäld. Elin beskriver en framtid där hon kan komma att behöva låna pengar igen och hon säger att:

”Absolut går JAK före allt annat. Personligt är det JAK som går före allt annat. Det är det som det handlar om, det är ett förtroende.”

5.8 Jaks förhållande till låntagarna

I JAK Medlemsbanks ideologiska program står det att föreningen ska verka för social och ekonomisk rättvisa. Räntan ses som ohållbar för samhället eftersom den bidrar till en orättvis pengafördelning.

Den som har ett lån i JAK är både låntagare och medlem men alla medlemmar tar inte lån. Magnus Frank, bankchef på JAK, säger att likväl som medlemmarna påverkar JAK så påverkas de själva av föreningen: den som blev medlem för att kunna ta ett lån börjar intressera sig för det ideologiska och den som började med rättvisetanken behöver ta ett lån.

5.8.1 Kanske ett ja där andra säger nej

Skuldproblematiken har tagits upp vid ett flertal tillfällen bland medlemmar som tyckt att det är viktigt att göra något för att hjälpa dem som har fastnat i dyra krediter. Utvecklingen med företaget som erbjuder lån utan säkerhet men med hög ränta är ett av de sätt som medlemmarna har sett hur räntan blir en skiljelinje där de som har minst får betala mest. Det faktum att frågan kommer upp pekar på att det finns en atmosfär av att hjälpa dem som hamnat i utsatt ekonomiskt läge menar Magnus Frank. JAK lyder, precis som alla andra banker, under Lagen om bank- och finansieringsrörelse 8 kap. 1 §:

”Innan ett kreditinstitut beslutar att bevilja en kredit skall de pröva risken för att de förpliktelser som följer kreditavtalet inte kan fullgöras. Institutet får bevilja en kredit bara om förpliktelserna på goda grunder kan förväntas bli fullgjorda.”

Kreditbedömning görs för att säkerställa att låntagaren inte får problem på grund av lånet. I enlighet med lagen får därför kredit endast beviljas om låntagaren bedöms ha förutsättningar att återbetala lånet. JAKs handläggare provar följande punkter när kreditbedömningen görs: betalningsförmåga, betalningsanmärkningar, betalning av årsavgift och grundinsats, tidigare förbindelser med banken samt att säkerhet finns.

För att få ett JAK-lån behöver man först och främst en inkomst som tillåter ett visst betalningsutrymme, med andra ord behöver låntagaren ha betalningsförmåga. Vidare

måste låntagaren ha en säkerhet som är minst lika stor som lånet. Blanco-lånen (lån på max 100 000 kronor utan säkerhet) kan en låntagare med betalningsanmärkningar inte beviljas.

För den som inte har betalningsutrymme så det täcker både amorteringar och eftersparande finns det en möjlighet att kunna låna ändå. När det gäller gruppen överskuldssatta, vars betalningsutrymme kan vara ansträngt till det yttersta, är tanken att stödparet ska underlätta för dem. De får då hjälp med sparpoäng eftersom de kanske har svårt att efterspara själva.

”Vi [i JAK] har inte det grundproblemet att större delen av det man kan betala går till räntor. Nackdelen har vi ju just med eftersparandet. Eftersparandet kräver likviditet. Det kräver pengar även om det inte är en kostnad. Det kräver att man faktiskt får ligga ute med de där pengarna. Och då kommer det här stödspårprojektet in att någon annan gör sparandet. Vi ser att JAK-systemet har en fördel som fungerar i det här sammanhanget. Det är inget konstigt egentligen. Det som är nackdelen med vanliga lån, det vill säga räntan, det har vi en lösning på. Det är det som åter upp utrymmet, inte bara för de överskuldssatta. Det tar så pass mycket av den disponibla inkomsten.”

Räntefriheten är det som gör det möjligt för låntagarna att få ett gynnsamt lån, samtidigt som det räntefria systemet kräver att låntagaren eftersparar och därmed ligger ute med pengar vilket försvårar för den som har litet betalningsutrymme. När det gäller betalningsanmärkningar ser man på JAK lite annorlunda på dessa vilket innebär att man kanske säger ja där andra säger nej. Magnus säger att:

”När det gäller betalningsanmärkningar försöker vi se till helheten. Vi ser inte på en enda sak. Ingenting ensamt blir avgörande. Skulder är inget problem om allt annat stämmer, men många halvtaskiga saker kan däremot vara betydelsefullt. Då kan vi titta på det och försöka se sammanhanget. Många av dem som kommer till oss har även varit i kontakt med budget- och skuldrådgivare och Fattiga Riddare. Det betyder att andra personer har tittat på deras situation. Om våra bedömningar stämmer överens är det säkrare att vi gör en riktig bedömning, vi vet att andra har kommit fram till samma sak.”

Det finns en skillnad mellan att ha ett fåtal gamla betalningsanmärkningar och många färska. Handläggarna försöker se till helheten och då är inte skulder något problem om allting annat är skött efter bästa förmåga utifrån förutsättningarna.

I sin utlåning till människor som haft problem med överskuldssättning vill JAK att problemet löses för gott. För att inte bara fördröja problemen vill JAK från sin sida att den överskuldssatte låntagaren löser alla sina skulder med JAK-lånet. För att lånet ska bli så hanterbart som möjligt är det viktigt att låntagaren har förhandlat ned skulderna och kommit till ackordsuppgörelse med alla sina fordringsägare. Det är ett nyckelhål som ska passeras och det är endast de som har betalningsutrymme och en säkerhet som kommer igenom. Det vill säga de personer som ännu inte har blivit utslagna utan som fortfarande har möjlighet att komma tillbaka och som fortfarande inte realiserat alla sina tillgångar. Magnus Frank:

”Det är en viss grupp som vi kan hjälpa. Vi kan inte hjälpa alla och det kan vara en besvikelse ibland. De har hört via Fattiga Riddare och så tror de att vi löser alla problem men det gör vi inte, det kan vi inte. Vi kan lösa vissa problem. En grupp som har betalningsförmåga och säkerhet, kan man säga. Det är en stor grupp men det är inte alla. Vi löser inte alla problem men vi är med och drar vårt strå till stacken.”

6. DET MOTSÄGELSEFULLA UTANFÖRSKAPET

6.1 Överskuldsettingens process

6.1.1 Den överskuldssatte konsumenten

Med utgångspunkt i Lars Svedbergs marginalitetsbegrepp går det att förstå hur kvinnorna kunnat leva som överskuldssatta under många års tid.⁹² Deras överskuldssättning utgörs av en långdragen process som har hållit på under en stor del av barnens uppväxt. Sammanlagt är det nio barn vars barndom präglats av den knappa ekonomi som kvinnorna levtt under.

Fast anställning har inte varit någon garanti för att kvinnorna ska klara sig ur överskuldssättningen. Detta bekräftar att överskuldssättning inte är en inkomst- eller etableringsproblematik, så som visat sig vara fallet med andra former av marginalisering inom vilka anknytningen till arbetsmarknaden är central. Till skillnad från den tidigare marginalitetsforskningen som fokuserat på anknytning, eller bristen på anknytning, till arbetsmarknaden rör det sig här om en annan form av marginalisering. Den grundar sig dels på möjligheter till konsumtion snarare än arbete och dels på utgiftsproblematik snarare än inkomstproblematik.⁹³

Även om knapphet på grund av arbetslöshet skiljer sig på väsentliga punkter från knapphet till följd av överskuldssättning finns det en gemensam kontaktyta. Utslagning på ett område (vare sig det gäller arbete eller den egna ekonomin) tenderar nämligen att leda till en osäker position även på andra områden i livet.⁹⁴ Den utdragna marginaliseringsprocessen på hushållsekonomin område har lett till att kvinnorna befinner sig i en allt mer osäker ställning vad gäller arbete och hälsa. De drabbas av sjukskrivningar och förtidspension. De hälsomässiga konsekvenserna har gjort att flera av kvinnorna har minskade möjligheter att komma tillbaka till arbetsmarknaden. Deras frånfalle från arbetsmarknaden medför att de riskerar att hamna utanför på ytterligare områden i livet. En sjukskrivning innebär, förutom förlust av pengar, även en förlust av delar av det sociala nätverket. Sonja, som länge varit arbetsökande, fokuserade all sin kraft på att få ett arbete. För henne betydde arbetslösheten marginalisering på ytterligare en arena jämfört med de kvinnor som arbetade under sin överskuldssättning.

Socialtjänsten och kronofogdemyndigheten fokuserar på anknytningen till arbetsmarknaden när de bedömer kvinnornas möjligheter till skuldsanering. Kvinnorna som arbetade var inte tillräckligt utslagna för att få hjälp från socialtjänsten. De kunde inte beviljas skuldsanering i och med att de bedömdes kunna betala tillbaka sina skulder. Etablering på arbetsmarknaden döljer hushållets verkliga utsatthet.

I fattigdomsforskningen, till exempel i Hjort och Salonens knapphetsstudie bland fattiga hushåll, har man kunnat se att graden av förankring på arbetsmarknaden har betydelse för hushållets utsatthet.⁹⁵ När det gäller överskuldssättning kan det se ut som om hushållet är etablerat, men det kan ändå sakna egna möjligheter att skapa en ekonomi i balans. Skillnaden är att det i överskuldssättning handlar om en utgiftsproblematik och inte en inkomstproblematik.

Kvinnorna är inte exkluderade från den ekonomiska arenan. De är i högsta grad delaktiga i egenskap av konsument. De innehar däremot en mycket osäker position i det ekonomiska systemet. Till skillnad från arbetslöshetsforskningen är det inte den överskuldssattas anknytning till arbetsmarknaden som är osäker. Det är den överskuldssattas position som konsument som är svag, trots anknytning till arbetsmarknaden. Den som är

⁹² Svedberg s. 36ff

⁹³ Ahlström m fl. (2004) s. 150

⁹⁴ Hjort och Salonen s. 154

⁹⁵ Ibid

överskuldssatt står utanför den fördelaktiga konsumtion som kan hjälpa henne att skapa sig själv en säkrare ekonomisk ställning. Som överskuldssatt är man inte utestängd som konsument men man är utestängd från att som konsument konsumera fördelaktigt. Det paradoxala är att ju mer en medborgare lever ”utanför” samhället desto mer övervakas och kontrolleras hon. Skyldigheten att betala skulderna urholkar exempelvis kvinnornas rätt till sjuk- och reseersättning.

Social exkludering är centralt i en del tidigare studier om fattigdom.⁹⁶ Jag menar att den överskuldssatte i allra högsta grad är delaktig i samhället i och med att de står under samhällelig uppsikt. De behöver inte återinträda i samhället så som tidigare studier beskriver det. Problemet är att den överskuldssatte står utanför viktiga rättigheter i samhället.

6.1.2 Utestängning och barriärer

Stängsel reser sig inför tecknandet av hyresavtal och leder till att kvinnorna inte kan göra någonting åt sin boendesituation för att få ett billigare boende. De förhindras att teckna mer fördelaktiga abonnemang på telefon och bredband. De stängs ute från vanliga, fördelaktiga lån som skulle kunna få deras ekonomi på fötter igen. Det som står till buds är krediter med hög ränta.

Ett stängsel som stänger ute omvandlas till en barriär när det kan forceras.⁹⁷ Liv kunde få tillgång till en billigare bostad genom att hennes mamma stod för kontraktet. En liknande situation utgjorde däremot en utestängning för Kristin som inte fick teckna avtal, vare sig för ny bostad eller telefon. Ursula däremot lyckades genom en personlig kontakt få ett banklån trots att hon hade betalningsanmärkningar. Hon övervann därmed en barriär som för andra var ett stängsel.

Personliga kontakter och nätverk framträder som de öppningar som kan ta den överskuldssatta genom stängslet. Avsaknad av nätverk eller kontakter leder till en betydligt mer utsatt position. Tyvärr är kontakter och nätverk opålitliga som skyddsnet eftersom de är knutna till det lokala sammanhanget. Efter en flytt blir det svårare att få hjälp av nätverket.

6.1.3 Fördyringar

I det ekonomiska systemet finns det pengar att tjäna på att människor stängs ute från den fördelaktiga konsumtionen och specialerbjudanden. Kvinnorna tvingas konsumera mindre fördelaktigt på flera områden där det går att handla billigare om man kan lägga ut en större summa pengar på en gång, till exempel genom att säsongsfynda på rea eller köpa storpack. När andra kan ta banklån stängs de överskuldssatta kvinnorna ute. Kreditgivningsföretag erbjuder snabba, men dyra, lån. Företagen anser det vara mer riskfyllt med låntagare som har betalningsanmärkningar, därav de dyra lånekostnaderna. Som överskuldssatt hamnar kvinnorna i en sits där de konsekvent tvingas att välja de dyrare alternativen. De som tjänar på kvinnornas skuldsättning är de företag hos vilka kvinnorna är konsumenter eller låntagare. Den marginella positionen upprätthålls och förstärks genom konsumtionssamhällets sätt att fungera.⁹⁸

Den ofördelaktiga konsumtionen som kvinnorna fastnar i stämmer överens med tidigare knapphetsforskning i hur konsumtionsvillkoren ser ut för fattiga hushåll. Skillnaden är att utestängning är mer framträdande hos överskuldssatta än hos de som enbart är fattiga, i och med det hårda regelverket kring avtal. Återigen, ökade inkomster för ett överskuldssatt hushåll är inte liktydigt med ökade ekonomiska resurser.

⁹⁶ Se Jacobsson s. 24f, Alcock s. 87ff, Jönsson och Starrin s. 52

⁹⁷ Hjort och Salonen s.19ff

⁹⁸ Svedberg s. 36ff

6.2 Överskuldssättningens rationalitet

6.2.1 Nyckelresurserna kontakter, kunskap och pengar

Det finns tre viktiga resurser som kvinnorna använder sig av i syfte att dämpa verkningarna av marginaliseringsprocessen. De prioriterar sitt nätverk, boende och arbete. För att säkra dessa resurser tillgriper kvinnorna kortsiktiga lösningar som kan verka irrationella för betraktaren. Att binda upp sig kring en dyr kredit kan ses som oekonomiskt och slarvigt, men vid valet mellan en dyr kredit i en akutsituation och att riskera sitt nätverk, genom att ta privata lån, är valet däremot det mest rationella i den situationen.

Nätverket motsvarar nyckelresursen kontakter eftersom det är ett sätt att övervinna barriärer. Kontakter kan leda till den andra nyckelresursen kunskap, vilket gör kontakter till kanske den viktigaste resursen att besitta.⁹⁹ I Ursulas fall ger hennes personliga och tursamma kontakt med tjänstemannen på Kronofogdemyndigheten henne tillgång till informationen om att skulderna preskriberats. Ett problem för överskuldssatta är avsaknaden av lättillgänglig kunskap. Myndigheterna misslyckas att informera på ett förståeligt sätt. Brevledes kommunikation ökar stressen för kvinnorna och är ineffektiv med tanke på att flera överskuldssatta slutar att öppna sin post. Information får kvinnorna via personlig kontakt med enskilda tjänstemän. För att kvinnorna ska kunna ta till sig information spelar det roll hur informationen ges.

Kontakter är bräckligt som copingstrategi eftersom de dels är avhängiga det lokala sammanhanget, dels besitter kvinnorna olika förmåga att etablera och upprätthålla kontakter. Pengar (kapital), den tredje nyckelresursen, består av boende och arbete. Hyreskontraktet är det värdefullaste kvinnorna har. Bostaden är deras kapital. De prioriterar det som har med boende att göra, tvärtom vad bostadsföretag tror när de stänger ute hyresgäster med betalningsanmärkningar. Så länge kvinnorna är överskuldssatta ger inte arbetet tillgång till kapital men det är en resurs för att de i framtiden ska kunna bli skuldfria. I likhet med boende prioriteras arbetet. Motivationen att arbeta är för många att få mer pengar, för kvinnorna i studien blir motivationen att arbetet är en förutsättning för att de kunna bli skuldfria i framtiden. Ett exempel på överskuldssättningens rationalitet är kvinnornas prioritering av internet i hemmet. Genom att ha internet försöker kvinnorna få tillgång till kunskap (genom Fattiga Riddare), upprätthålla sociala kontakter (kommunicera med familjen) samt pengar (användande av internet i arbetssyfte).¹⁰⁰ Internet prioriteras eftersom det ger access till nyckelresurserna.

6.2.2 Överlevnadsstrategier

Kvinnorna har använt sig av olika strategier under olika tidsperioder. Jag definierar strategierna som ”spela död”, ”kämpa emot” och ”fokusera på något annat”.

Oöppnade kuvert i en kasse i garderoben blev ett sätt att spela död inför det som de inte kunde påverka. Att spela död skiljer sig från att vara passiv eftersom kvinnan använde strategin för att inte ödsla kraft medan hon bevakade möjliga utvägar. När en utväg uppstod, till exempel genom att hon kom i kontakt med JAK, var hon beredd att agera.

Kvinnorna har på olika sätt förhållit sig till myndigheter. Ibland har de kämpat emot, ibland har de spelat döda. Efter avgörande händelser som ”fick bågaren att rinna över” (som att inte kunna hämta ut medicin) eller som gav dem kraft (som kontakten med Fattiga riddare) tog de sig an att lyfta överskuldssättning som ett strukturellt samhällsproblem.

Den tredje strategin kallar jag att fokusera på något annat. Den uttrycks starkast i Sonjas berättelse där hon fokuserade bortanför överskuldssättningen genom att tänka att om hon bara fick ett arbete så skulle allting ordna upp sig.

⁹⁹ Hjort och Salonen s. 148f

¹⁰⁰ Ibid

6.2.3 Konflikt mellan nödvändig och social konsumtion

De yttre kraven är den nödvändiga konsumtionen, de inre kraven är den sociala konsumtionen som täcker till exempel behovet att inte avvika socialt.¹⁰¹ Ett exempel på den konflikt som uppstår är Kristins resonemang kring att köpa ett nytt nagellack. Inköp av ett nytt nagellack är en social konsumtion, det är en liten sak som får henne att känna sig finare. Samtidigt tittar omgivningen snett på henne eftersom ett nytt nagellack inte är en nödvändig konsumtion. För att förstå de val som ekonomiskt utsatta människor gör bör man skilja på nödvändig konsumtion och social konsumtion.

6.3 Banken som blev skydds nät och vändpunkt

6.3.1 JAK-lånet

Etablering på arbetsmarknaden, som försvårat för kvinnorna att få hjälp via socialtjänsten och skuldsaneringslagstiftningen, är en förutsättning för att kunna få ett lån genom JAK. Den sökande måste besitta betalningsutrymme. Vidare, för att få ett JAK-lån måste man också ha en borgensman eller säkerhet. Detta förutsätter att man har ett nära socialt nätverk, alternativt tillgångar i form av hus eller annat.

Det man behöver för att få ett lån är det som Hjort beskriver som nyckelresursen pengar i form av kontantmarginall, fastighet och arbete. Som överskuldsatta har kvinnorna haft pengar utan att för den skull ha haft tillgång till kapital.¹⁰² Det som JAK-lånet gör är att frigöra pengar som tidigare knutits upp av överskuldsättningen. Istället för att betala räntor kan låntagaren börja betala av skulderna.

Till skillnad från socialtjänstens bedömning ansåg kvinnorna att lånehandläggarna på JAK gjorde en bedömning som låg närmare verkligheten så som de själva upplevde den. Lånehandläggarna såg kvinnornas resurser i form av arbetsmarknadsanknytning, samt de strukturer som i dagsläget försvårade en fördelaktig konsumtion.

6.3.2 Marginaliseringsprocessen vänder

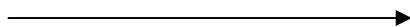
Innan JAK-lånet karaktäriserades situationen av marginaliseringens mekanismer utestängning, barriärer och fördyringar som gjorde det omöjligt att påverka situationen i grunden. Kvinnorna gick mot ytterligare marginalisering, exempelvis genom sjukskrivning. Kvinnorna har först försökt att öka resurserna genom att byta bostad, söka bidrag, jobba mer et cetera, vilket motsvarar den tredje idealtypen i Hjorts beskrivning av olika sätt att förhålla sig till överskuldsättning. Sedan har kvinnorna börjat pendla mellan en tillvaro i den första eller andra idealtypen där de förlitat sig ömsom på tur och det informella nätverket och ömsom försökt anpassa behoven till resurserna.¹⁰³ Kontrollen över deras resurser hade kronofogdemyndigheten. Det gick till exempel inte att frigöra mer resurser i form av pengar genom att arbeta extra.

¹⁰¹ Hjort och Salonen s. 220ff

¹⁰² Ibid s. 148f

¹⁰³ Ibid s. 144f

Förankrad

Utslagen

- Försvagade relationer till arbete och nätverk genom sjukskrivning och ohälsa
- Fördyringar, barriärer och utestängning
- Utomstående kontroll

Figur 3. De överskuldssatta kvinnornas marginaliseringsprocess kan beskrivas som en rörelse från förankrad mot utslagning via försvagade relationer, marginaliseringens mekanismer och myndigheters kontroll.

Sårbarheten för marginaliseringens mekanismer är mindre efter att kvinnorna löst skulderna med ett JAK-lån. Handlingsutrymmet är större än tidigare och hushållen kan genom personligt sparande och extra inkomster påverka situationen och upplever konflikten mindre mellan inre och yttre krav (social och nödvändig konsumtion). Hon upplever att hon kan leva som andra människor och köpa det hon behöver. JAK-lånet ger ett större handlingsutrymme, kvinnan kan själv påverka sin ekonomi i stort genom att a) prioritera och b) avvärja fördyringar och barriärer samt utestängning.

Förankrad

Utslagen

- Personligt sparande
- Kan påverka resurser och behov
- Ökad balans mellan inre och yttre krav
- Autonomi

Figur 4. Att lösa skulderna med JAK-lånet innebär en vändpunkt i marginaliseringsprocessen som innebär att kvinnan kan bygga upp en buffert, påverka sina resurser samt skapa balans mellan nödvändig och social konsumtion.

I och med JAK-lånet sker en konkret ekonomisk förbättring samtidigt som långsiktiga prioriteringar möjliggörs, till exempel genom investeringar i sin hälsa. Genom eftersparandet försäkras de sig också om att kunna hantera framtida behov genom att bygga upp en buffert. Ekonomin är fortfarande osäker men kvinnan rör sig mot idealtyp fyra där såväl resurser som behov kan hanteras.¹⁰⁴

¹⁰⁴ Hjort och Salonen s. 144f

7. AVSLUTNING

Överskuldssättning innebär ett motsägelsefullt utanförskap. Den som är överskuldssatt hindras inte bara från att konsumera på samma villkor som andra utan nekas även rätt till lagstadgade ersättningar. Samtidigt övervakas den överskuldssatte av myndigheter och är i högsta grad delaktig i samhället som konsument. Till skillnad från studier om fattigdom är den överskuldssatte inte exkluderad från samhället utan exkluderad från vissa rättigheter. Det är därför viktigt att förstå överskuldssättning som *en annan slags* marginalisering än ”enbart” fattigdom.

Överskuldssatta möter ibland attityden att de får skylla sig själva för att inte kunna reda upp sin situation och för att fatta irrationella ekonomiska beslut. Den här studien bidrar till kunskap om marginaliseringsprocessen så som den drabbar överskuldssatta och visar att de reella möjligheter att själv reda upp situationen är små. Vidare utforskar studien de strategier som överskuldssatta hushåll använder sig av och bidrar till en nyansering av vad som är ekonomiskt rationellt handlande utifrån situationen som överskuldssatt. Att spela död är en av de strategier som överskuldssatta tar till och den ska inte förväxlas med passivitet. Andra strategier är att kämpa emot och att fokusera på något annat. Kvinnorna använder sig av olika strategier i olika lägen.

Den här studien visar att ohälsa är en ytterligare en faktor som, tillsammans med utestängning, barriärer och fördyringar, driver på marginaliseringsprocessen. Anknytning till arbetsmarknaden, kontakter och socialt nätverk bromsar upp marginaliseringen. I praktiken innebär detta att den överskuldssatte kan vända marginaliseringsprocessen om hon får hjälp innan hon blivit utslagen också på områden som arbete och hälsa. JAK-lånet fungerar bara för dem vars marginaliseringsprocess inte hunnit påverka områdena arbete och hälsa.

I likhet med den nordiska forskarrapporten om den finska skuldanpassningen¹⁰⁵ visar de överskuldssatta i den här studien en större framtidstro i och med att de känner kontroll. Till skillnad från den finska studien pekar den här undersökningen även på att kvinnornas ekonomi rent konkret har förbättras genom det räntefria lånet. En möjlig förklaring kan vara att de som fått lån i JAK varit mindre marginaliserade än de som fått del av den finska skuldanpassningen. Ytterligare en möjlig förklaring är att JAK-lånen helt nyligen hade tecknats av de kvinnor som är underlag för den här studien. Det vore därför intressant med ytterligare studier på området för att se hur den ekonomiska situationen för dem som fått lån i JAK ser ut längre fram.

Det är intressant att notera att för kvinnorna är det viktigt att bygga upp en buffert. I ett system som det som finns inom JAK Medlemsbank sparar kvinnorna för första gången i sitt liv och det stärker deras känsla av kontroll.

Att fattigdomsforskningen i relativt låg grad behandlat överskuldssättning kan vara en bidragande orsak till att myndigheterna har haft svårt att hjälpa den som är överskuldssatt. Från myndighetshåll tenderar man att fokusera på inkomstproblematiken istället för på utgiftsproblematiken. Den person som befinner sig i en marginaliserad position är i behov av en annan slags lösning än den som är utslagen. Den marginaliserade behöver få en bedömning som tar hänsyn till marginaliseringens mekanismer. Fattiga Riddare och JAK Medlemsbank har gett kvinnorna tillgång till tre nyckelresurser, det vill säga kunskap om regelverk, ett nätverk av kontakter och pengar i form av ett fördelaktigt lån som löser skulderna. Uppenbarligen är dessa nyckelresurser svåra att erhålla från andra sociala institutioner.

¹⁰⁵ Se Laurinkari och Auvinen

EPILOG: Tiinas brev

“Hej Camilla.

Jag blandar lätt ser jag, årtal, siffror, det sociala och skuldsanerarens roll. Det är bara så. Du vet, mina problem är så gamla, huvudet är så slutkört, finns inte mycket kvar här uppe.. Jag har bara jobbat och jobbat, inte tänkt. Livet har varit ett rent helvete. 22.000 kronor att betala på en månad på min sjukgymnastlön. CSN. Kronofogde. Avdrag på lön. Elräkning. Minsta lilla krona som jag fick extra så vips var Kronofogden där. Och CSN.

Till slut orkade jag inte med extrajobben. Och förstår du vilka skuldkänslor jag hade för det liv som mina barn fick de här åren? Jag kan gråta nätterna genom när jag ser tillbaka och tankarna lämnar mig ingen ro. Rökte som en skorsten, drack vin, jobbade natt och dag. Idag förstår jag inte att jag klarade livhanken. Och gudarna ska veta att jag önskade slippa härifrån hela tiden.

Men nu är skulderna betalda, jag ligger på plus på mina bankkonton. Det är första gången så långt tillbaka som jag kan minnas. Mitt liv är säkert inte så tokigt. Men det är nog ganska viktigt att kunna se bakom ett välpolerat yttre, ett glatt leende. Inget är som det ser ut på ytan. Man tror att man har en stark person med ett välordnat liv framför sig. Det tror faktiskt folk om mig får jag höra. Och jag låter dem leva i den förvissningen. Men sanningen är ju att det brinner en helveteseld inuti. Jag är trött så in i själen.

Om jag och barnen hade fått lite stöd och vägledning, om inte annat så i alla fall någon som tog mina rädslor på allvar tidigare, ja då hade nog mycket kunnat vara annorlunda idag. Gudarna ska veta att jag både sökte och försökte. Men å andra sidan, då hade jag inte träffat Fattiga Riddare och inte fått veta att JAK fanns. Inte fått upp ögonen för att jag faktiskt kan, om än i liten skala, hjälpa till att förändra samhället.

*Kram och varma hälsningar,
Tiina”*

REFERENSER

- Alcock, Pete: *Understanding poverty* (London: MacMillan Press, 1997)
- Ahlström, Richard: "Ohälsa och marginalisering till följd av överskuldssättning", bilaga 7, i Konsumentverket: *Överskuldssättning- "Orsaker, omfattning och förslag till åtgärder"*, PM 2003:04 (2003)
- Ahlström, Richard, Jenni Engström och Malin Josefsson: "Krisbetingade känsloreaktioner hos överskuldssatta" i *Hushållens överskuldssättning i Norden-*"Rapport från ett samnordiskt forskningsseminarium om orsakerna till och konsekvenserna av nordiska konsumenters överskuldssättning", TemaNord, 2004:513 (Köpenhamn: Nordic Council of Ministers, 2004)
- Andersson, Göran i Konsumentverket/KO: *Bryt den onda cirkeln – "Om ekonomisk rådgivning i socialt arbete"* (Konsumentverket: Vällingby, 1993)
- Berg, Bruce L.: *Qualitative Research Methods for the Social Sciences* (Needham Hights, MA: Allyn & Bacon, 2001)
- Dellgran, Peter: "Skuldproblem, ekonomisk rådgivning och skuldsanering" i Puide, Annika (red): *Socialbidrag i forskning och praktik* (Stockholm: Centrum för utveckling av socialt arbete, Gothia, 2000)
- Ehn, Billy: "Livet som intervjukonstruktion" i Tigerstedt, Christoffer, Roos, J.P & Vilkkö, Anni (red.): *Självbiografi, kultur, liv-* "Levnadshistoriska studier inom human- och samhällsvetenskap" (Stockholm: Symposion, 1992)
- Eriksson, Catharina: "Det motsägelsefulla utanförskapet", *Socialvetenskaplig tidskrift* (nr 4, 1999)
- Göteborgs universitet: *Fattiga Riddare-* "Från ett till 100 på ett halvår!", www.fattigariddare.org (2005-03-23)
- Halleröd, Björn: *Fattigdom i Sverige* (Stockholm: Nationella folkhälsokommittén, Underlagsrapport nr. 3, 1999)
- Harju, Anne: "Barns röster om ekonomisk utsatthet" i Salonen, Tapio (red): *Barnfattigdomen i Sverige. Årsrapport 2004* (Rädda Barnen, 2005)
- Hjort, Torbjörn och Salonen, Tapio: *Knapphetens boningar-* "Om fattiga barnfamiljers boende och ekonomi", Meddelanden från Socialhögskolan 2000:8 (Lund: Socialhögskolan, 2000)
- JAK Medlemsbank, www.jak.se
- Jacobsson, Bengt: *Evighetsgäldenärer*, bilaga 5 i Konsumentverket: *Överskuldssättning- "Orsaker, omfattning och förslag till åtgärder"*, PM 2003:04 (2003)
- Jönsson, Leif R. & Starrin, Bengt: *I socialt underläge-* "En explorativ studie av arbetslösa socialbidragstagare", Meddelanden från Socialhögskolan 1999: 4 (Lund: Socialhögskolan, 1999)
- Konsumentverket: *Kommunal budget- och skuldrådgivning 2001*, 2002:8 (2002)
- Konsumentverket: *Överskuldssättning-* "Omfattning, orsaker och förslag till åtgärder", PM 2003:04 (2003)
- Kvale, Steinar: *Den kvalitativa forskningsintervjun* (Lund: Studentlitteratur, 1997)
- Laurinkari, Juhani och Auvinen, Maija: *Unga familjers överskuldssättning-* "Undersökning om unga familjer i Kuopio, vilka år 1991 på grund av överskuldssättning lyfter inkomststöd", Nordiske Seminar- og Arbejdsrapporter 1991:553 (Helsingfors: Helsingfors universitet, Institutionen för kooperativa studier, 1991)
- May, Tim: *Social Research-* "Issues, Methods and Process" (Buckingham: Open University Press, 1997)
- Nykänen, Maija-Helena, Kontula, Osmo, Palonen, Kirsti och Liukkonen, Miikkael: "From the pressure of economic recession to its aftermath" i *Hushållens överskuldssättning i Norden-* "Rapport från ett samnordiskt

forskningsseminarium om orsakerna till och konsekvenserna av nordiska konsumenters överskuldssättning”, TemaNord, 2004:513 (Köpenhamn: Nordic Council of Ministers, 2004)
Patton, Michael Q.: *How to Use Qualitative Methods in Evaluation* (London: SAGE Publications, 1997)

Poppe, Christian: ”The relative debt burden and the likelihood of running into debt- and payment problems” i *Hushållens överskuldssättning i Norden*—Rapport från ett samnordiskt forskningsseminarium om orsakerna till och konsekvenserna av nordiska konsumenters överskuldssättning”, TemaNord, 2004:513 (Köpenhamn: Nordic Council of Ministers, 2004)

Pålsson, Ann-Marie: *Skuldsanering*— ”Ett effektivt sätt att lösa privatpersoners överskuldssättning eller en rättslig anomali?”, Report No 22 (Lund: Ekonomihögskolan, Lunds Universitet, 2001)

Salonen, Tapio: *Välfärdens marginaler* (Stockholm: Fritze, 1994)

Silverman, David: *Interpreting Qualitative Data*— ”Methods for Analysing Talk, Text and Interaction” (London: SAGE Publications, 2001)

Socialstyrelsen: *Allmänna råd från Socialstyrelsen 1993:1*— ”Budget- och skuldrådgivning i socialt arbete” (Stockholm: Fritze, 1993)

Starrin, Bengt, Beckman, Anita, Hagquist, Curt och Rantakeisu, Ulla : *Tyngda av skulder*— ”Om att leva under ekonomisk stress”, Research Report No. 2: 1995 (Karlstad: Centrum för folkhälsoforskning, 1995)

Starrin, Bengt och Kalander Blomqvist, Marina: *Det är den där skammen... skammen att inte klara sig själv*— ”En studie om socialbidragstagares ekonomiska, sociala och hälsomässiga förhållanden”, Arbetsrapport nr. 4 (Karlstad: Karlstads universitet, 2001)

Svedberg, Lars: *Marginalitet* (Lund: Studentlitteratur, 1995)

Svensson, Per-Gunnar: ”Förståelse, trovärdighet eller validitet?” i Per-Gunnar Svensson, Per-Gunnar & Starrin, Bengt (red.): *Kvalitativa studier i teori och praktik* (Lund: Studentlitteratur, 1996)

Swärd, Hans: ”Att forska om utsatta”, *Socialvetenskaplig tidskrift* (nr 2, 1999) s. 173

Tufte, Per Arne: ”Managing straitened circumstances- Strategies of financing consumption in households with low income and households with debt problems” i *Hushållens överskuldssättning i Norden*— ”Rapport från ett samnordiskt forskningsseminarium om orsakerna till och konsekvenserna av nordiska konsumenters överskuldssättning”, TemaNord 2004:513 (Köpenhamn: Nordic Council of Ministers, 2004)

BILAGA 1. Kodschema för strukturerade och halvstrukturerade intervjuer

Maktförlust	Förlust av kontroll Otrygghet Krympande handlingsutrymme
Det motsägelsefulla utanförskapet	Konsumtionsrelaterat utanförskap Det betydelsefulla nätverket Arbete: den inkluderande arenan Förlorar tron på samhället
Samhällets syn	Stämplor och självförvållad skuld Att göra rätt för sig Förmyndarskap Tystnad som skydd Den "förnuftiga" konsumtionen
Egna upplevelser	Den egna överskuldställningens orsaker Utanförskapets gemenskap Tystnaden har skyddat mot stämplor
Från skuld till lån	Befrielse Ett växande handlingsutrymme Svåra mental omställning Sparat kapital som säkerhet Räntefrihet som nytta

BILAGA 2. Intervjuguider

Intervjuguide-föreningen Fattiga Riddare

Om Fattiga Riddare

- Kan du berätta om hur Fattiga Riddare som förening arbetar med överskuldställning?
- Hur ser Fattiga Riddare på överskuldställning?
- På hemsidan står det "sprida kännedom om mekanismer". Vilka är de samhälleliga mekanismer som inte fungerar och försätter människor i skuldfällan?
- Hur ser den "typiske" medlemmen i Fattiga Riddare ut?
- Vilka behov fyller en förening som Fattiga Riddare?

Om socialtjänsten

- Har Socialtjänsten någon närvaro i Fattiga Riddares verksamhet?
- Har Fattiga Riddare någon relation till Socialtjänsten i sitt arbete?
 - Hur ser den relationen i så fall ut?
 - Vilken erfarenhet har du av relationen till Socialtjänsten?
 -

Om JAK

- Kan du berätta om hur projektet med JAK medlemsbank och räntefria lån fungerar?
- Hur har Fattiga Riddare kommit i kontakt med JAK?
- På vilken grund vilar samarbetet med JAK?

Om räntefria lån

- Vem kan ta ett räntefritt lån via Fattiga Riddare och JAK?
- I vilken livssituation befinner sig de medlemmar som ansöker om ett räntefritt lån?
 - Vilka institutioner och samhällsinstanser har de tidigare varit i kontakt med?
- Vilka fördelar ser Fattiga Riddare med de räntefria lånen för sina medlemmar?
- Vilka förhoppningar från medlemmarnas sida är knutna till de räntefria lånen?
- Vilka förhoppningar från föreningens sida är knutna till de räntefria lånen?
- Har du kunnat se några effekter av de räntefria lånen för de som har tagit dem?

Intervjuguide- överskuldssatta kvinnor

- Hur såg din situation ut när du tog kontakt med Fattiga Riddare?
- Varför tog du kontakt med Fattiga Riddare?
- Vilka förhoppningar hade du på Fattiga Riddare?
- Har du haft kontakt med Socialtjänsten?
 - I så fall, på vilket sätt?

- Hur har du upplevt den kontakten?
- Hur har du upplevt Socialtjänstens förståelse för din situation?

• Hur kom du in på tanken med JAK-lån?

• Vad gjorde att du bestämde dig för att ansöka om ett räntefritt lån?

Till dig som ansöker om ett räntefritt lån:

- Vilka förväntningar har du på det räntefria lånet?
- Vad tror du kommer att förändras med det räntefria lånet, jämfört med din situation idag?
- Från den plats där du står idag, hur ser du på dåtiden och på framtiden?

Till dig som tagit ett räntefritt lån:

- Har någonting förändrats i och med att du nu har ett räntefritt lån?
 - Vad har hänt?
- Om du tänker tillbaka, vilka förväntningar hade du på hur det skulle bli?
 - Tycker du att de förväntningar du hade stämmer överens med hur det blivit?
- Från den plats där du står idag, hur ser du på dåtiden och på framtiden?

Intervjuguide- JAK Medlemsbank

- Kan du berätta om de samhälleliga värderingar som JAK bygger på?
- Kan du beskriva den typiske medlemmen i JAK?
- Kan du berätta lite kort om hur stödsparkontot Humankapitalet fungerar?
- Ungefär hur många har löst sin överskuldssättning via JAK (även utanför stödsparet)?
- Hur ser JAK på betalningsanmärkningar när någon som har dessa ansöker om lån för att lösa sin överskuldssättning?
- På vilken grund vilar JAKs hållning gentemot överskuldssatta?
 - människosyn
 - syn på ekonomi
- Vilka av JAKs värderingar tycker du inverkar på den hållning banken har gentemot överskuldssatta?
- Vilka ser du som de största fördelarna med JAK- lån för de som är överskuldssatta?
- Vilka nackdelar eller svårigheter finns det med JAK- lånen för de som är överskuldssatta?
- Har du fått några reaktioner från de överskuldssatta som beviljats JAK- lån? Hur har de reagerat?

BILAGA 3. Postenkät/guide för strukturerad intervju

Bakgrund

1. Vilket år är du född? 19.....

2. Är du: Kvinna Man

3. Är du:

Ensamstående

Gift eller sammanboende

Annat, vad

4. Har du barn?

Ja Nej

Om nej kan du gå vidare till fråga nummer 9.

Om ja, antal barn

5. Har du idag försörjningsansvar för barn som ingår i ditt hushåll?

Ja Nej

Om ja, antal barn

6. Har du idag barn som du betalar underhållsstöd för men som inte bor med dig?

Ja Nej

Om ja, antal barn

7. Under den tid som du var överskuldssatt, hade du barn som bodde i ditt hushåll och som du hade försörjningsansvar för?

Ja Nej

Om ja, antal barn

8. Under den tid som du var överskuldssatt, hade du barn som inte bodde hos dig men som du var underhållsskyldig för?

Ja Nej

Om ja, antal barn

9. Hur ser din arbetssituation ut just nu? Flera alternativ kan markeras.

Du får gärna ange omfattningen i procent där det passar, exempelvis 50%, 75% eller 100%

Fast anställning, omfattning

Projektanställning, omfattning

Vikariat, omfattning

A-kassa

Arbetsmarknadsåtgärder, omfattning

Arbetsökande

Sjukskriven

Förtidspensionär

Studerande, omfattning

Annat, i så fall vad

10. Vid vilken tidpunkt anser du att överskuldssättningen började? År Månad

11. Till vilken tidpunkt varade överskuldssättningen? År Månad

12. Hur lång tid i månader är det sedan du fick ditt JAK-lån? månader

13. Vilken är den beräknade totala återbetalningstiden i år för ditt JAK-lån? år

14. Hur stor var den totala skuldsumman när den var som störst? kronor

15. Hur många kronor är ditt totala JAK-lån på? kronor

Tiden före JAK-lånet

16. Har du vid något tillfälle haft kontakt med socialtjänsten i samband med din ekonomiska situation?

Ja Nej

Om nej kan du gå vidare till fråga nummer 19.

Om ja, fick du den hjälp du behövde?

Ja Nej

Om ja, vad ledde hjälpen till?

Om nej, vilken hjälp skulle du ha önskat?

17. Bidrog kontakten med socialtjänsten till någon förändring i din ekonomiska situation?

Ja Nej Vet ej

18. Tycker du att det fanns förståelse för din livssituation från socialtjänstens sida?

Ja Nej Vet ej

19. Har du vid något tillfälle haft kontakt med budget- och skuldrådgivningen i din kommun?

Ja Nej Om nej kan du gå vidare till fråga nummer 20.

Om ja, påverkade rådgivningen din ekonomiska situation på något sätt?

Ja Nej

Om ja, vad ledde rådgivningen till?

20. Innan du fick JAK-lånet, vilka andra vägar har du sökt för att lösa överskuldssättningen?

Ansökt om skuldsanering

Ansökt om lån i annan bank

Annat, beskriv gärna vad

Varför har det inte fungerat?

21. Hade du andra alternativ till att lösa överskuldssättningen än genom JAK- lånet?
- Ja Nej Vet ej
- Om ja, berätta gärna vilket eller vilka
22. Har det hänt att du blivit nekad att hyra bostad på grund av betalningsanmärkningar?
- Ja Nej Vet ej
23. Har du önskat byta bostad men förhindrats att flytta på grund av betalningsanmärkningar?
- Ja Nej Vet ej
24. Har det funnits tjänster som du inte tillåtits nyttja på grund av betalningsanmärkningar?
- Ja Nej Vet ej
25. Har det funnits någon personlig kontakt som du haft (med exempelvis hyresvärd, bank eller annat) som hjälpt dig att få tillgång till tjänster trots betalningsanmärkningar?
- Ja Nej Vet ej
- Om ja, berätta gärna vilken typ av kontakt
26. Har du någon gång sett dig tvungen att ta en dyr kredit, snabblån eller liknande för att betala någon räkning och/eller avbetalning?
- Ja Nej
27. Hur viktigt är det för dig att ha telefonabonnemang för att kunna upprätthålla dina sociala kontakter?
- Mycket viktigt Ganska viktigt Inte alls viktigt
28. Har det hänt att du blivit nekad telefonabonnemang på grund av betalningsanmärkningar?
- Ja Nej Vet ej
29. Hur viktigt är det för dig att ha Internetabonnemang för dina sociala kontakter?
- Mycket viktigt Ganska viktigt Inte alls viktigt
30. Hur viktigt är Internet för dig för att du ska kunna skaffa information om exempelvis olika tjänster?
- Mycket viktigt Ganska viktigt Inte alls viktigt Vet ej
31. Anser du Internet vara så viktigt för dig att du prioriterar abonnemang trots den extra utgift abonnemanget innebär?
- Ja Nej Vet ej
32. Har det hänt att du blivit nekad Internetabonnemang på grund av betalningsanmärkningar?
- Ja Nej Vet ej
33. Har det hänt att du blivit nekad tillgång till bankers betalningstjänster på grund av betalningsanmärkningar?
- Ja Nej Vet ej
34. Under tiden som överskuldssatt, har du haft något nätverk kring dig där du har kunnat låna pengar, låna bil eller annat som du behövt?
- Ja Nej Vet ej
- Om ja, ge gärna något exempel
35. Har det hänt att du inte kunnat delta i aktiviteter du önskat delta i, exempelvis biobesök, någon kurs, barnens skolresa eller liknande, på grund av brist på pengar?
- Ja Nej
- Om ja, är det något tillfälle som kändes särskilt besvärligt på något sätt? Ge gärna exempel
36. Har det hänt att du under tiden som överskuldssatt fått löneförhöjning, någon form av ersättning eller andra extra inkomster som du inte fått behålla på grund av indrivning?
- Ja Nej Vet ej

37. Utifrån din erfarenhet, tycker du något av följande stämmer in i påståendet att ”det är dyrare att vara fattig”? Flera alternativ kan markeras.

Eftersom marginalerna varit små har jag inte kunnat handla storpack på mataffären trots att jag velat göra det för att minska matkostnaden.

Jag har önskat köpa kläder på rea för att ha till nästa säsong men inte kunnat ligga ute med så mycket pengar på en gång.

När jag köpt någon kapitalvara har jag varit tvungen att ta den på avbetalning på grund av att jag inte haft pengar att betala varan kontant.

Jag har annan erfarenhet av att ha fått betala mer än andra konsumenter, nämligen:

Jag har aldrig upplevt att jag fått välja ett dyrare alternativ enbart på grund av avsaknad av pengar.

38. Under tiden som överskuldssatt, fanns det vissa räkningar eller betalningar som du sett som särskilt viktiga att betala och prioriterat framför andra?

Ja Nej

Om ja, vilken/vilka räkningar eller betalningar?

Banklån

Hyra

Telefon

Annat, ge gärna exempel

39. Har det vid något tillfälle hänt att du inte besökt tandläkare, läkare eller köpt ut mediciner som skrivits ut till dig på grund av kostnaden?

Ja Nej

40. Som överskuldssatt har du någon gång upplevt något av följande? Flera alternativ kan väljas.

Erfarit att människor i din omgivning haft förutfattade meningar om dig som person.

Upplevt att andra haft åsikter om hur du bör sköta din ekonomi.

Upplevt att någon uttryckt sig nedsättande om dig på grund av överskuldssättningen.

Känt att det vore förargligt om någon utomstående fått veta om din överskuldssättning.

Upplevt att andra klandrat dig för överskuldssättningen.

Upplevt dig bli behandlad som en omyndig i kontakten med myndigheter.

Upplevt dig bli hårt kontrollerad och granskad av myndigheter.

Har inte upplevt något av ovanstående.

41. Har du pratat om din ekonomiska situation med dina vänner?

Ja, jag har pratat fullständigt öppet

Ja, i förtroende

Ja, men bara om någon frågat

Nej, jag har aldrig sagt någonting

42. Som överskuldssatt, ändrade du ditt umgänge?

Ja, jag började umgås mer med mina vänner

Ja, jag började umgås mindre med mina vänner

Nej, mitt umgänge med vänner förändrades inte alls i och med överskuldssättningen

43. Om du arbetat under överskuldssättningen, har du någon gång övervägt att sluta arbeta för att det inte lönat sig ekonomiskt?

Ja Nej

Om nej, varför inte?

44. Vad har en förening som Fattiga Riddare betytt för att du ska ta dig ur överskuldssättningen? Flera alternativ kan väljas.

Den har gett möjligheten att få prata av sig

Den har gett möjligheten att få hjälp och stöd av andra

Den har gett kraft att kämpa vidare

Den har hjälpt mig att förhandla med fordringsägarna

Den har förmedlat kontakten med JAK Medlemsbank

Annat, beskriv gärna

Känner inte till föreningen

45. Under tiden som överskuldssatt, hände det att du kände oro för oförutsedda utgifter?

Ja, hela tiden

Ja, någon gång då och då

Nej, endast i enstaka fall

Nej, inte alls

46. Om du hade haft ett sparad kapital när skulderna började dyka upp, tror du att du hamnat i överskuldssättning ändå?

Ja

Nej

Vet ej

Om ja, hur stort skulle ditt sparade kapital ha behövt vara för att du skulle kunnat avvärja att hamna i överskuldssättning?

Situationen efter JAK-lånet

47. Har du fortfarande kvar gamla betalningsanmärkningar idag?

Ja

Nej

Vet ej

Om ja, när betalningsanmärkningarna försvinner, finns det någonting du skulle vilja göra då som du inte kan göra idag? Ge gärna exempel.

Om nej, på vilket sätt har du märkt att betalningsanmärkningarna är borta?

48. Har du mer pengar kvar varje månad att leva för än innan du fick JAK-lånet?

Ja

Nej

49. Anser du att din vardagliga hushållsekonomi förbättrats?

Den har förbättrats avsevärt

Den har förbättrats marginellt

Den har inte förändrats alls

Den har försämrats

Annat

50. Tycker du i dagens läge att det är svårt att få ekonomin att gå ihop varje månad?

Ja

Nej

51. Kan du i dagens läge delta i de aktiviteter, exempelvis biobesök, kurser eller annat, som du önskar?

Ja

Nej

52. Tycker du att ditt deltagande i sociala aktiviteter, såsom umgänge med vänner och liknande, är annorlunda idag jämfört med då du var överskuldssatt?

Ja, jag deltar i fler sociala aktiviteter

Ja, jag deltar i färre sociala aktiviteter

Nej, det är oförändrat

Annat

53. Upplever du att andra behandlar dig annorlunda motför när du var överskuldssatt?

Ja, jag märker det på bekanta i min omgivning

Ja, jag märker det i kontakten med myndigheter

Ja, jag märker det när jag ansöker om tjänster

Nej, jag tycker att jag blir behandlad likadant som tidigare

Annat

54. Tycker du att det finns skillnader i vad du gör på din fritid motför då du var överskuldssatt?

Ja, jag har fler fritidsaktiviteter

Ja, jag har färre fritidsaktiviteter

Nej, mina fritidsaktiviteter är oförändrade

Annat

55. Hur viktigt är det för dig att kunna lägga undan till någonting du drömt om, exempelvis en semesterresa eller liknande?

Mycket viktigt

Viktigt

Inte alls viktigt

56. Hur viktigt är det för dig att kunna bygga upp ett sparat kapital?
 Mycket viktigt Viktigt Inte alls viktigt
57. I dagens läge, har du möjlighet att lägga undan för framtida utgifter utöver eftersparandet i JAK?
 Ja Nej
58. Om någonting oförutsett skulle inträffa, finns det i dagens läge utrymme för oförutsedda utgifter?
 Ja Nej
 Om ja, ungefär hur stort är det ekonomiska utrymme du tycker att du klarar av när det gäller oförutsedda utgifter?
59. Om du skulle behöva, har du då ha råd i dagens läge att gå till tandläkare, läkare eller köpa mediciner som skrivits ut åt dig?
 Ja Nej
60. Vilka möjligheter har du att påverka återbetalningstiden för ditt JAK-lån om du så skulle önska, exempelvis genom att jobba extra?
 Jag har goda möjligheter att påverka återbetalningstiden
 Jag har små möjligheter att påverka återbetalningstiden
 Jag har inga möjligheter att påverka återbetalningstiden
 Vet ej
61. Vilken tycker du är den största skillnaden mellan att ha ett JAK-lån och ett lån i annan bank? Välj endast ett alternativ.
 Att jag eftersparar samtidigt som jag återbetalar lånet
 Att jag inte betalar någon ränta på lånet
 Att verksamheten i JAK vilar på en grundtanke om rättvisa
 Jag märker inte av någon större skillnad
 Annat
62. Hur upplever du eftersparandet?
 Betungande, det är en extra utgift
 Positivt, jag bygger upp ett sparkapital
- Varken positivt eller negativt, jag ser det som ett villkor för att få låna
 Annat, nämligen
63. Hur viktigt är det för dig att du genom JAK-lånet stryks ur betalningsregistren?
 Mycket viktigt Ganska viktigt Inte alls viktigt
64. Hur viktigt är det för dig att du genom JAK-lånet ser ett slutdatum på lånebetalningarna?
 Mycket viktigt Ganska viktigt Inte alls viktigt
65. Hur viktigt är det för dig att du genom JAK-lånet ser att skulden minskar?
 Mycket viktigt Ganska viktigt Inte alls viktigt
66. Hur viktigt är det för dig att du genom JAK-lånet har fasta återbetalningar?
 Mycket viktigt Ganska viktigt Inte alls viktigt
67. Hur viktigt är det för dig att du genom JAK-lånet bygger upp ett sparat kapital?
 Mycket viktigt Ganska viktigt Inte alls viktigt
68. Hur viktigt är det för dig att genom JAK-lånet återbetalar utan ränta?
 Mycket viktigt Ganska viktigt Inte alls viktigt
69. Vad är det viktigaste för dig med att ha kommit ur överskuldssättningen på detta sätt? Välj endast ett alternativ.
 Jag har mer pengar över varje månad
 Jag kan delta i fler sociala aktiviteter
 Jag är som vilken annan låntagare som helst
 Jag kan få löneförhöjning och behålla den
 Jag har kontroll över min ekonomi
 Jag kan planera inför framtiden
 Jag behöver inte längre betala en massa pengar som går till räntor
 Annat

70. Hur ställer du dig till framtida lån?

Jag vill inte låna och utsätta mig för skulder överhuvudtaget

Jag kan endast tänka mig att ha räntefria lån hos JAK

Jag kan tänka mig att låna i vilken bank som helst

Annat

71. I dagens läge, brukar du grubbla över din ekonomi?

Ja, mycket ofta

Ja, ibland

Ja, men sällan

Nej, aldrig

72. I dagens läge, brukar du känna dig orolig över din ekonomi?

Det händer mycket ofta

Det händer ibland

Det händer någon enstaka gång

Det händer aldrig

73. Stämmer någon eller några av följande förändringar in på hur din tillvaro förändrats i och med JAK-lånet? Flera alternativ kan väljas.

Jag känner mig mer avslappnad

Jag känner mig lugnare inombords

Jag har större framtidstro

Jag känner att jag har kontroll över mitt liv

Jag känner mig tryggare

Jag känner att jag kan förhindra att det som hänt händer igen

Jag känner mig fri från myndigheters kontroll

Jag tycker att jag sover bättre

Jag mår psykiskt bättre

Annat